

Memòria mapa de patrimoni cultural

Sant Adrià de Besòs

Jordi Montlló
Maig 2021

**Diputació
Barcelona**

MAPA deI PATRIMONI CULTURAL i NATURAL

SANT ADRIÀ de BESÒS (el Barcelonès)

Redacció: Jordi Montlló

2021

Í N D E X	Pàg.
PRESENTACIÓ	4
AGRAÏMENTS	5
METODOLOGIA	6
Marc teòric	6
Explicació fitxa	9
Elements no inclosos en el mapa	10
Processos de treball	10
MARC TERRITORIAL	14
Escut municipal i toponímia	14
El medi físic	17
La població i la seva activitat	20
Evolució històrica	22
RESULTATS DE L'ESTUDI	28
Patrimoni immoble	30
Patrimoni moble	40
Patrimoni documental	44
Patrimoni immaterial	45
Patrimoni natural	49
ESTAT ACTUAL DELS ELEMENTS FITXATS	53
Protecció legal	54
Estat de conservació	57
Cronologia	59
Titularitat	60
ELEMENTS NO FITXATS	62
BIBLIOGRAFIA	63
RECURSOS EN XARXA	78
ANNEXOS	84
Llistat per ordre alfabètic	
Llistat per ordre numèric	
Llistat per ordre tipològic	

FITXA TÈCNICA

Nom del projecte:	Mapa del patrimoni cultural i natural de Sant Adrià de Besòs (el Barcelonès)
Població i comarca:	Sant Adrià de Besòs (el Barcelonès)
Promoció:	Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona Ajuntament de Sant Adrià de Besòs
Execució i coordinació:	Jordi Montlló Bolart <i>Doctor en Antropologia social i historiador</i> Pere Guaita Jiménez <i>Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB)</i>
Equip de treball:	Carla Esquerrà i Pérez Selma Rodríguez Fabon Mar Crisol Illa Irene Cánovas Berdún
Coordinació Oficina de Patrimoni Cultural Diputació de Barcelona:	F. Xavier Menéndez i Pablo
Dates de realització:	2016 - 2020

PRESENTACIÓ

L'Oficina de Patrimoni Cultural (OPC) de la Diputació de Barcelona és un servei especialitzat en la cooperació i promoció del patrimoni cultural local. Dins del seu programa d'Estudis i Projectes, l'Oficina (OPC) promou l'elaboració de Mapes del patrimoni cultural i natural, amb la col·laboració dels municipis interessats, seguint els següents objectius:

- Captació exhaustiva de dades relacionades amb elements del patrimoni cultural i natural del municipi.
- Valorització dels elements reconeguts.
- Adopció de mesures per a la seva protecció, consolidació i/o conservació.
- Planificació d'accions de difusió i de rendibilització social i cultural.

Aquesta memòria tècnica reflecteix el resultat dels treballs de recerca i elaboració del Mapa de patrimoni cultural i natural del municipi de Sant Adrià de Besòs (el Barcelonès). L'estudi ha estat coordinat per l'Oficina de patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona a partir de la sol·licitud efectuada per l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

La realització de l'estudi s'ha produït entre el 2016 i el 2020. Primer a partir del treball dels alumnes en pràctiques del grau d'Antropologia social i cultural de la Universitat de Barcelona, Carla Esquerrà, Selma Rodríguez, Mar Crisol i Irene Cánovas, sota la tutoria de la professora Sílvia Bofill Poch i la coordinació de l'arxiver Pere Guaita Jiménez.

Entre els mesos de setembre i d'octubre de 2020, s'encarrega a Jordi Montlló la revisió del document resultant, així com la seva actualització i ampliació.

AGRAÏMENTS

Aquest treball no s'hauria pogut realitzar sense l'inestimable col·laboració d'un seguit de persones a qui volem donar un sincer regreïament.

En primer lloc volem agrair la col·laboració de l'Ajuntament i el seu personal pel seu interès i per les gestions facilitades en tot moment.

Quan hem necessitat fer una consulta en un arxiu, biblioteca o centre oficial o privat, ens hem trobat una sèrie de persones que ens han atès molt professionalment. Volem agrair les atencions rebudes dels tècnics del departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i de la Diputació de Barcelona.

El nostre agrairment també és per totes les persones que ens han obert amablement les portes de casa seva.

METODOLOGIA

MARC TEÒRIC

La finalitat d'aquest tipus de treball és la recopilació exhaustiva dels elements del patrimoni cultural i natural d'un municipi. L'eix bàsic del treball és l'inventari de tots els elements susceptibles d'ésser reconeguts com a rellevants o singulars d'aquella població pels seus valors històrics, artístics, simbòlics o identitaris, a partir d'una tipologia concreta que permet englobar-hi totes les accepcions reconegudes.

De cada element es fa una fitxa amb totes les dades que s'hagin pogut aplegar d'aquell bé cultural o natural, ja sigui a través de la visita *in situ* o a través de la documentació bibliogràfica (veure apartat corresponent), a través d'arxius o d'informació oral facilitada per particulars, propietaris o representants d'entitats socials i/o culturals del municipi. Amb l'inventari fet i les dades recollides es poden fer les pertinents classificacions, anàlisi i estudis estadístics, a fi i efecte de fer-ne les valoracions corresponents, tant a nivell individual de cada bé com a nivell global; tant del seu estat de conservació, com del nivell de protecció que té o de les seves característiques històriques.

El que es tracta, és de facilitar a l'Ajuntament i a la ciutadania d'aquell municipi una eina de coneixement de la globalitat dels seus béns patrimonials, des d'una visió àmplia del concepte patrimoni. Es tracta, alhora, d'obtenir un instrument que permeti l'establiment de mesures per a la seva salvaguarda, entesa aquesta com el conjunt de mesures adoptades per a la seva protecció i conservació i faciliti el seu accés públic i la transmissió a les generacions futures amb les millors condicions. El Mapa també pretén facilitar la planificació de projectes de rendibilització social o l'elaboració de programes de difusió, ja siguin rutes didàctiques o turístiques, publicacions, jornades de debat, conferències, etc. També ha de servir per facilitar la presa de decisions en el planejament urbanístic, la planificació de la senyalització o la coordinació de programes conjunts amb municipis veïns.

Els Mapes del patrimoni cultural i natural d'un municipi són, bàsicament, elements vius: poden créixer o disminuir segons les circumstàncies conjunturals. S'hi poden afegir nous elements perquè es consideri oportú o perquè apareguin elements desconeguts en el moment de la realització del treball: nous jaciments arqueològics, donacions de col·leccions noves edificacions, etc. També es pot donar el cas que, malauradament, s'hagin de suprimir elements per robatori, destrucció natural o antròpica o canvis de criteris. Amb aquestes premisses, cal considerar el Mapa del patrimoni cultural i natural com una eina dinàmica i activa.

Però s'ha de tenir present que no es tracta d'un treball de recerca pura i estricta, en el sentit acadèmic de la paraula. Tampoc es pretén fer una història del municipi, ni fer una anàlisi de l'evolució social o econòmica, ni un estudi estadístic o demogràfic del mateix. No es parteix d'un plantejament d'una hipòtesi que cal confirmar o rectificar ni s'han fixat uns objectius científics que cal assolir. Per tant, no hi ha unes conclusions finals; ja que no es tracta d'un treball tancat, sinó obert, com ja s'ha comentat.

Tampoc és un catàleg del patrimoni arquitectònic o urbanístic del municipi; amb una normativa associada de protecció. Per tant, no té cap influència ni transcendència en la protecció urbanística del patrimoni local. Tot i que sí que pot servir com a document base per al futur Catàleg urbanístic de béns protegits. Aquest estudi és un simple inventari, una base de dades relacionades amb unes coordenades que l'ubiquen en un espai concret; un mapa amb les corresponents fitxes al servei dels ciutadans i ciutadanes, que recull tot el patrimoni existent a la població o relacionat amb ella, a modus de diagnosi. Tampoc és una eina cadastral ni destinada a la imposició o revisió d'impostos de cap mena.

A partir d'aquest treball es poden gestionar i implementar futures polítiques culturals o patrimonials, programar recerques d'investigació o elaborar plans de protecció urbanístics; però sempre com un punt d'inici, sense capacitat legal ni normativa.

Els Mapes del patrimoni cultural i natural d'una població han de comprendre la detecció exhaustiva, descripció i valoració dels diversos béns i elements patrimonials del territori. Per fer-ne l'estudi cal una prèvia classificació tipològica de cada element, per agrupar-lo segons les seves característiques.

Per seguir un mateix criteri, ja que el concepte de patrimoni pot ser ambigu i poden coincidir diferents casuístiques en un mateix element, se segueix un protocol establert per l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona. En aquest es fa una classificació de cinc àmbits i divuit tipologies. Els àmbits són: patrimoni immoble, patrimoni moble, patrimoni documental, patrimoni immaterial i patrimoni natural. El nivell d'aprofundiment en cadascuna de les tipologies de béns patrimonials dependrà de la informació disponible. En tot cas, el Mapa de Patrimoni haurà de permetre una visió de conjunt del patrimoni local.

Cada àmbit es divideix en les corresponents tipologies tal i com es mostra en la següent taula:

1.-Patrimoni immoble

1.1- Edificis

1.2- Conjunts arquitectònics

	1.3- Elements arquitectònics
	1.4- Jaciments arqueològics
	1.5- Obra civil
2.-Patrimoni moble	2.1- Elements urbans
	2.2- Objectes
	2.3- Col·leccions
3.- Patrimoni documental	3.1- Fons d'imatges
	3.2- Fons documental
	3.3- Fons bibliogràfic
4.-Patrimoni immaterial	4.1- Manifestacions festives
	4.2- Tècniques artesanals
	4.3- Tradició oral
	4.4- Música i dansa
	4.5. Costumari
5.-Patrimoni natural	5.1- Zones d'interès natural
	5.2- Espècimens botànics singulars

L'àmbit del **patrimoni immoble** inclou edificis singulars amb valor monumental, artístic, històric, etnològic, identitari, religiós, industrial o simbòlic. La tipologia de conjunts arquitectònics inclou diversos edificis que formen un conjunt o estructures complexes composades per diversos elements edificats. En la tipologia d'elements arquitectònics s'inventarien elements rellevant d'un edifici: parts singulars d'edificis, elements d'origen arquitectònic que ja no formen part de cap edifici, i elements que formaven part de l'entorn inherent d'un edifici. També s'inclouen estructures arquitectòniques de caire rural o popular. Dins aquest àmbit s'inventarien jaciments arqueològics de qualsevol tipus i cronologia i obra civil, obres de caràcter públic o comunal.

El segon àmbit és el de **patrimoni moble**, que inclou elements urbans, objectes i col·leccions. Els elements urbans fan referència a monuments o elements commemoratius o ornamentals instal·lats a la via pública.

L'àmbit de **patrimoni documental** inclou fons d'imatges, fons documentals i fons bibliogràfics. Els primers fan referència a sèries d'imatges (fotografies, films, ...) que formen

un fons o una col·lecció, segons criteris temàtics o de propietat. Els fons documentals són sèries de documents que formen un arxiu de propietat pública o privada. S'entén fons bibliogràfics a sèries de llibres que formen part d'un arxiu, biblioteca o col·lecció que tinguin un valor històric i patrimonial.

El **patrimoni immaterial** comprèn manifestacions festives, tècniques artesanals, tradició oral, música, dansa i costumari. La tipologia de les *manifestacions festives* recull les festes populars locals, en la seva globalitat, o destacant una activitat singular específica dins la festa, formin part o no del cicle festiu anual, religiós o laic. S'entén per *tècniques artesanals* les manifestacions singulars i específiques de la localitat o el seu entorn, en relació als oficis, a l'artesanaria, a la gastronomia, etc. Per *tradició oral* cal entendre qualsevol referència d'origen no literari (transmesa oralment tot i que es pot haver publicat) relacionada amb llocs o elements del terme: contes, llegendes, etc. Dins aquest àmbit del patrimoni immaterial, també s'inclouen *manifestacions musicals* tradicionals singulars i específiques de la localitat que estiguin en vigor o bé que s'hagin perdut. Finalment en l'apartat de costumari es documenten maneres d'actuar o de fer, comportaments socials o actituds específiques del municipi que estiguin en vigor o bé que s'hagin perdut.

El darrer àmbit és el de **patrimoni natural** que abasta dos tipologies: zones d'interès o espècimens botànics singulars. Pel que fa a zones d'interès són les que tenen un valor específic a causa de les seves característiques botàniques, ecològiques, zoològiques, geomorfològiques o paisatgístiques, encara que hagin estat creades o alterades per intervencions antròpiques. Els espècimens botànics de caire singular que tenen un interès sovint més històric o cultural que no pas ecològic també es documenten.

CARACTERÍSTIQUES DE LA FITXA

Per inventariar o documentar tota aquesta tipologia de béns patrimonials, s'ha utilitzat el model de fitxa en MS ACCES 2000, establert per l'Oficina del Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, que comprèn els següents camps d'informació: Número de Fitxa; Codi; Àmbit; Denominació; Lloc/Adreça; Titularitat; Nom del propietari; Tipologia; Ús Actual; Descripció; Observacions; Estat de conservació; Autor; Estil/Època; Any; Segle; Emplaçament; Longitud; Latitud (*mitjançant coordenades UTM*); Altitud; Fitxes associades; Accés; Historia; Bibliografia; Protecció; Inventari; Vincles; Autor de la fitxa; Data de registre; Data de modificació; i fins a un màxim de tres fotografies.

ELEMENTS NO INCLOSOS EN EL MAPA

Hi ha una sèrie d'elements que no han de ser inclosos en el Mapa del patrimoni com a fitxa. És el cas d'elements poc singulars o dubtosos, o bé elements que d'entrada no mereixen o no poden ser fitxats però sí citats. En aquest cas, s'inclouen en un apartat o llistat "d'elements no fitxats". Es tracta d'elements poc rellevants, amb pocs valors històrics o artístics; o bé, elements desapareguts o destruïts; o bé, elements que tot i tenir-ne referències orals o bibliogràfiques no s'han pogut localitzar; o bé, elements pertanyents a d'altres municipis limítrofes, però que es creia que eren del municipi en estudi; o bé, que formen part d'un altre element, i que no cal singularitzar. La relació de tots aquests elements s'incorpora a la memòria ordenats per tipologies.

De totes maneres, hi ha elements que no s'han de fitxar mai. Són els casos d'entitats i associacions culturals, socials o esportives; festivals i altres esdeveniments culturals no festius; biblioteques o altres equipaments culturals; l'escut municipal; personatges il·lustres o esdeveniments. Els Mapes del patrimoni són inventaris d'elements del patrimoni cultural, no és el cens de recursos culturals del municipi. No es tracta de documentar l'activitat o l'agenda cultural, sinó aquella que té un plus de component patrimonial, històrica o tradicional, ja sigui material o immaterial.

Es pot donar el cas d'haver de reflectir la importància d'una entitat determinada per la seva implantació o antiguitat. En aquest cas es pot fer fitxant una activitat tradicional o festiva que organitzen, o fent la fitxa del seu arxiu o del seu fons documental o ,fins i tot, documentant la seva seu, encara que l'edifici com a tal no tingui prou entitat arquitectònica.

PROCESSOS DE TREBALL

Fase prèvia de documentació

La primera tasca que es planteja en la realització del Mapa del patrimoni cultural i natural d'un municipi és la recerca documental en arxius, biblioteques i serveis oficials on hi hagi la possibilitat o la sospita de l'existència d'informació referent a aquell municipi. En aquest sentit, els treballs previs de documentació han estat els següents:

- Consulta i buidatge de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de Catalunya, dipositat en el Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; a partir del cercador INVARQUE que permet la consulta de les fitxes telemàticament.
- Consulta i buidatge de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, dipositat en el Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Direcció General del Patrimoni Cultural

del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; a partir del cercador INVARQUIT que permet la consulta de les fitxes telemàticament.

- Consulta i buidatge de l'Inventari del Patrimoni Industrial de Catalunya (IPIC), dipositat en el Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, a Terrassa.
- Consulta i buidatge de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, dipositat a la Direcció General de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya de la Generalitat de Catalunya.
- Consulta al Catàleg del Patrimoni Festiu a Catalunya elaborat per la Direcció General de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya de la Generalitat de Catalunya.
- Consulta de l'anuari estadístic de Catalunya (Idescat) per les dades demogràfiques, econòmiques i estadístiques del municipi.
- Consulta de l'inventari de rellotges de sol dels Països Catalans de la Societat Catalana de Gnomònica.
- Consulta de l'inventari d'arbres monumentals i d'interès local i comarcal del departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya.
- Consulta on line de l' Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC).
- Consulta del repositori de la Memòria Digital de Catalunya on es troben diverses col·leccions fotogràfiques consultables telemàticament.
- Consulta de l'Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB).
- S'ha consultat la base de dades de la Confederació Sardanista de Catalunya, <http://portalsardanista.cat>

S'han consultat una sèrie d'obres bibliogràfiques, algunes de caràcter general com el Costumari de Joan Amades o la Catalunya romànica, però d'altres ben concretes, com ara les publicacions editades per l'Ajuntament. Els temes han estat d'allò més variats, sempre que tinguessin referència amb el que buscàvem. Podeu consultar aquesta bibliografia en l'apartat corresponent d'aquesta memòria.

La consulta i el buidatge de tots aquests arxius, inventaris i fons bibliogràfics i documentals, ha permès elaborar un primer llistat provisional d'elements, el qual ha estat contrastat amb els responsables del seguiment per part de l'Ajuntament i l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, així com amb alguns dels informants que han col·laborat durant la realització del present treball.

Treball de camp

La tasca més ingent, però alhora fonamental i indispensable d'aquesta fase ha estat la de visitar *in situ* els diferents béns patrimonials: edificis, objectes, etc.

Durant el treball de camp s'han fotografiat en format digital els elements que han estat localitzats. Excepcionalment no s'ha pogut obtenir fotografies d'alguns elements per problemes amb l'accés o per tractar-se d'esdeveniments organitzats durant el curs de l'any i s'han utilitzat les fotografies cedides per l'Ajuntament.

De cada element s'han pres la situació geogràfica en coordenades UTM. El sistema utilitzat de referència geodèsica és l'ETRS89 (EPGS:25831), a partir del programa INSPIRE creat per la Comunitat Europea per tal de promoure l'harmonització de la geoinformació per tots els estats membres per tal de facilitar la interoperabilitat entre els territoris, i que és el que utilitza la Diputació de Barcelona des d'enguany.

En el cas del patrimoni immaterial es posen coordenades quan el bé inventariat discorre en un lloc concret o característic. El cas de la tradició oral i peces musicals es poden ubicar en coordenades genèriques (d'acord amb el protocol de la OPC, es posen les de l'Ajuntament com a punt de referència, ja que afecten a tot el municipi). En el cas d'elements immobles amplis, com camins, parcs, jaciments arqueològics, o conjunts arquitectònics com carrers o grups de cases, es posen les coordenades d'un punt intermedi. En el cas d'inventariar elements *mobles o documentals* que es trobin en altres municipis (*en arxius, museus, col·leccions privades,...*), també es posen les coordenades UTM de l'Ajuntament.

Treball de gabinet

La fase final del treball consisteix en redactar la present Memòria, amb totes les dades obtingudes i fetes les pertinents valoracions. Amb la informació documental i la informació obtinguda del treball de camp, tant gràfica com escrita o oral, s'han pogut elaborar les corresponents fitxes de cada element i fer-ne una anàlisi i un diagnòstic concret sobre la rellevància, tipologia, potencialitat i possibilitats del patrimoni cultural de Sant Adrià de Besòs.

Les dades obtingudes de la recerca bibliogràfica són fruit d'una compilació més que d'un treball d'investigació, com ja s'ha especificat en l'apartat corresponent. Per tant, no sempre es poden contrastar. Sovint la historiografia local és poc metòdica i s'acostuma a alimentar d'ella mateixa, sense contrastar amb les fonts originals. Per aquest motiu, si hi ha algun error, s'ha d'entendre dins aquesta particularitat.

MARC TERRITORIAL

ESCUT MUNICIPAL I TOPONIMIA

L'escut municipal de Sant Adrià de Besòs té el següent blasonament: un escut caironat de porpra, una enclusa d'or acompanyada a la punta d'una faixa ondada d'argent. Per timbre, una corona de baró i acoblat darrera l'escut un bàcul de bisbe d'or posat en pal¹.

L'enclusa és un dels principals atributs de Sant Adrià juntament amb la palma, símbol del martiri (Sant Adrià va ser un romà convertit al cristianisme que va morir víctima del martiri per no renunciar a la seva nova religió). També representa la part industrial de Sant Adrià.

La corona de baró és conseqüència dels orígens de baronia de Sant Adrià. Aquest territori pertanyia a l'Església i el bisbe de Barcelona era baró de Sant Adrià. I, finalment, la faixa onada vol representar el riu Besòs, que travessa el municipi, i que ha estat un factor determinant en el desenvolupament industrial de Sant Adrià.

L'actualització es va produir per tal d'adaptar el disseny a les normes dictaminades per la Generalitat de Catalunya. El canvi es justifica per tal de "contribuir a potenciar la identitat del municipi, no tant, potser, com a institució, sinó com a conjunt de ciutadans agrupats en un territori que busquen senyals d'identitat que els donin un sentit de comunitat diferenciada d'altres". L'acord es pren a partir de l'informe favorable d'Armand de Fluvià, conseller heràldic; diplomad en genealogia, heràldica i nobiliària; assessor de l'Arxiu Nacional de Catalunya i president de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica i Sigil·lografia. Segons Armand de Fluvià "l'ús de la corona i el bàcul es pot reservar només per a les representacions més oficials, en l'ús quotidià se'n pot prescindir".

Es va aprovar definitivament el 9 d'abril de l'any 1987. Es publica al DOGC número 841, del 20 de maig del mateix any.

Toponímia

¹ «[RESOLUCIÓ GRI/676/2002, de 19 de març, per la qual es dóna conformitat a l'adopció de la bandera del municipi de Sant Adrià de Besòs.](#)».

El principal topònim de Sant Adrià de Besòs és, precisament, el de **Besòs**. És un topònim que fa referència al riu que creua la ciutat, dividint-la en dues parts. A més, un dels seus barris, situat al marge dret del riu, també porta aquest nom. "Besòs", en llatí "*Bissaussi*", està format per una arrel "Bi" que voldria dir "dos", i "saussi" que voldria dir "Salze". Així doncs, "dos-salzes" fan referència a les dues ribes de riu, que tenien importants salzedes. El mot Besòs també podria fer referència a l'aplegament dels setze cursos d'aigua que provenien del riu Congost i augmentaven el cabal del riu Besòs.

El poble de Sant Adrià de Besòs podria tenir un origen religiós a causa de la petita ermita dedicada al màrtir de Nicomèdia Sant Adrià, situada a la riba esquerra del riu. Tot i així, el seu origen podria ser anterior, ja que l'existència d'uns molins a la zona podrien haver originat una petita comunitat al seu voltant. Aquests primers habitatges, de la futura comunitat de Sant Adrià de Besòs, no rebien tal nom.

El riu, en canvi, ja era anomenat com a "*Besaucii*" al segle X. Diversos documents recollits per Rovira i Costa, mostren com el riu Besòs era anomenat de diverses formes: *Bisaucio*, *Bisotio*, *Bisoceo* i *Bissocium*. Tenim diferents referències documentals: *Flumino Bisocio* (963); *Planicie flumine Bissaucii* (966) o *Ripam de Bisocio* (992)².

Un document conservat en el diplomatarí de l'arxiu capitular de la catedral de Barcelona, datat l'any 1012, és el més antic que fa referència a Sant Adrià de Besòs (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, À.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C. 2006).

El nucli antic correspon al barri de Sant Adrià Nord, però a més d'aquest i del ja referenciat barri de Besòs, existeix altres quatre barris: La Mina, La Verneda, La Catalana i sant Joan Baptista. Aquest darrer es conforma a l'entorn de l'església del mateix nom.

El topònim de **La Mina** té l'origen en l'existència de mines d'aigua utilitzades pel regadiu dels camps de conreu, on es trobaven algunes cases d'àmbit rural. El topònim s'ha conservat tot i la seva gran transformació històrica i urbana. S'ubica al marge dret del riu Besòs, deixant enrere Barcelona i arribant a la desembocadura. Antigament era una zona boscosa i plana. La pèrdua de desnivell provocava que el riu arrossegues sediments, convertint tota l'àrea més propera al riu en un pla d'aiguamolls. El Besòs, tot i el seu reduït cabal, compte amb aigües subterrànies, creant així una zona pantanosa idònia per l'agricultura. La bona terra i la facilitat de regadiu donava unes bones condicions pel cultiu del cànem, fibra vegetal que necessitava molta aigua per a la seva manipulació. El cultiu del cànem va continuar

² BOLÓS i HURATDO (2018). Atlas del comtat de Barcelona (801 – 993). Rafael Dalmau editor: Barcelona, pp. 13.

desenvolupant-se a la zona fins al segle XIX, però amb la Revolució Industrial el cotó el va substituir.

Era una zona molt mal comunicada, però al segle XVI hi ha la primera constància del "camí de les basses canemes", lloc on hi havia unes basses on es posava en remull el cànem. Aquest camí és el pas més antic que es coneix de la zona que anava des de ben a prop del mar fins a la via que connectava Barcelona amb Badalona, l'actual carretera de Mataró. Aquest camí més tard va ser anomenat carretera de La Mina, també coneguda com la Carretera Negra pel color negre que agafava amb la carbonissa del carbó que s'utilitzava per tapar i arreglar els sots que provocaven els carros.

La Catalana és el topònim per fer referència al barri que es crea quan s'instal·la a Sant Adrià la segona central tèrmica La "Catalana de Gas y Electricidad, SA", cap al 1915. Així, al marge dret del riu Besòs, fins aleshores terreny agrícola amb alguna casa de caràcter rural, es converteix en un barri, pròxim a la central, d'un 120 casetes d'autoconstrucció de planta baixa amb pati i hort que acullen als treballadors de la central.

El marge dret del riu Besòs era una zona d'aiguamolls i boscos, però al segle XVIII va començar a dessecar-se i a poc a poc va anar deixant pas a l'agricultura. Cases rurals com Can Serra, Can Tondo, Can Manel, Can Aguilera, entre d'altres, componien les poques edificacions de la zona. La població de la Catalana era molt reduïda: no va ser fins a principis del segle XX que la conversió del territori agrícola en urbà, lligat a l'arribada de les indústries va provocar un important augment de la població.

El topònim de **La Verneda** situa el barri en un origen boscós i, concretament, en una boscúria de verns. Sembla que ja des dels segles XII i XIII era consignada amb aquest significat. De fet, són diferents els documents que ens expliquen que a Sant Adrià, durant la seva època més agrícola, el costat dret del riu Besòs s'utilitzava com a zona de caça per les classes més benestants. Tenint en compte la proximitat del riu Besòs, no és d'estranyar la seva existència, doncs és una espècie que creix prop de les zones humides. L'any 1419 trobem l'ús del topònim en un dels documents que Rovira Costa (1951:11) recull: "Tota aquella pessa de terra o verneda de tinguda de dos mojudas poch més o menos, que junt amb altres tenia y possehia en lo Lloc anomenat verneda de Sant Adrià".

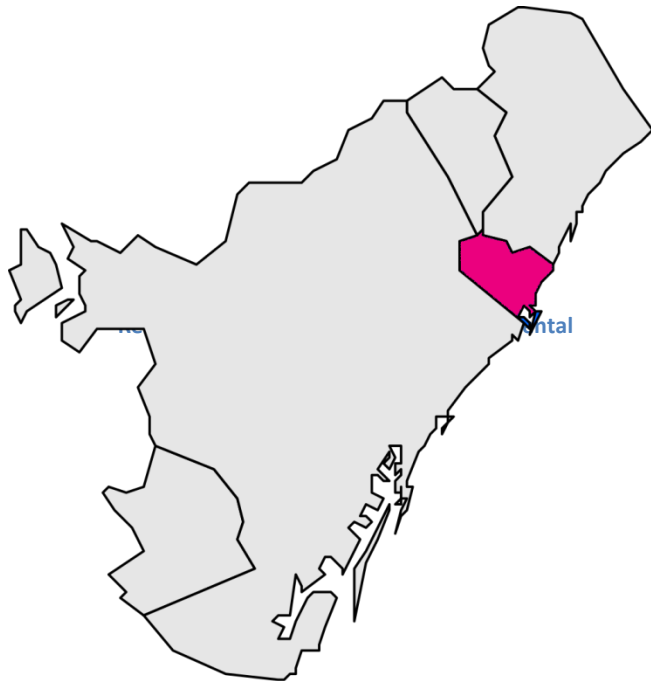
D'aquesta manera, tot i la gran transformació que ha viscut el barri, se'n conserva el seu topònim (*que comparteix amb el barri barceloní limítrof del mateix nom*), que ens fa referència als seus orígens menys industrials.

EL MEDI FÍSIC³

Sant Adrià de Besòs és el municipi del Barcelonès més petit en extensió, amb només 3,78 Km². Confronta amb Barcelona, a ponent, amb Badalona a llevant i amb Santa Coloma de Gramenet al nord. A migdia hi trobem la costa de la Mar mediterrània i la desembocadura i delta del riu Besòs. Els seus límits han estat alterats en més d'una ocasió perdent extensió en favor de Barcelona i Badalona. Els límits actuals són els establerts l'any 1955.

Antigament el riu es dividia en dos braços, que s'allargassaven fins al barri de la Llacuna del Poblenou i fins a l'antic Gorg de Badalona. El 1929 el municipi fou migpartit seguint l'eix del riu entre Badalona i Barcelona. Aquesta ordre reial no fou acceptada per la població, i s'aconseguí que el decret no es portés a terme, però es creà una situació paradoxal: Sant Adrià havia desaparegut oficialment de l'administració i dels mapes com a municipi, però en canvi mantenia una vida municipal pròspera. Finalment, el 1955 s'aconseguí l'anul·lació total del decret. El municipi s'anomenà el Pla de Besòs durant la Guerra Civil.

El nucli antic de la població s'origina en un petit turó. Allí hi haurà l'església i el castell o palau episcopal, ja que es tracta d'una baronia episcopal. La resta del territori és ben planer. Està compost per materials tous, provinents de l'aportació al·luvial del riu. La part més gran del seu cabal és en forma d'aigües subterrànies. Les riuades poden ser catastròfiques i se les coneix com besossades (els aiguats del 1962 produïren 11 morts i afectaren uns 450 habitatges). La desembocadura és quasi tapada pel fang i les sorres i aporta a la mar els detritus fluvials. El riu és travessat per quatre ponts. Hi ha els de la carretera i l'autopista a Mataró, per a vehicles i vianants; el metàl·lic del ferrocarril, prop de la costa, i el de Cristòfol de Moura entre els barris de Sant Joan Baptista i la Catalana, on també hi passa el tramvia. El litoral adriànic, amb les indústries prop de les platges, es va recuperant gràcies al control i les mesures ecològiques aplicades per minimitzar la contaminació generada.

³ <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0054831.xml> [consulta del 28 d'octubre de 2020]

A partir de la primera dècada del segle XXI les diverses actuacions urbanístiques han canviat radicalment la desembocadura del Besòs. Cal destacar-ne el Parc Fluvial del Besòs (2004), compartit amb els municipis de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet i Montcada i Reixac, un ampli espai de lleure construït a partir de la recuperació de la llera del riu, i el Parc de la Pau (2006), que constitueix una prolongació del Fòrum de Barcelona. La depuradora del Besòs, construïda el 1977, objecte d'una ampliació (2006), que la convertí en una de les depuradores cobertes més grans del món, com també la planta de tractament de residus Ecoparc 3 (2006), han contribuït a la millora del medi ambient.

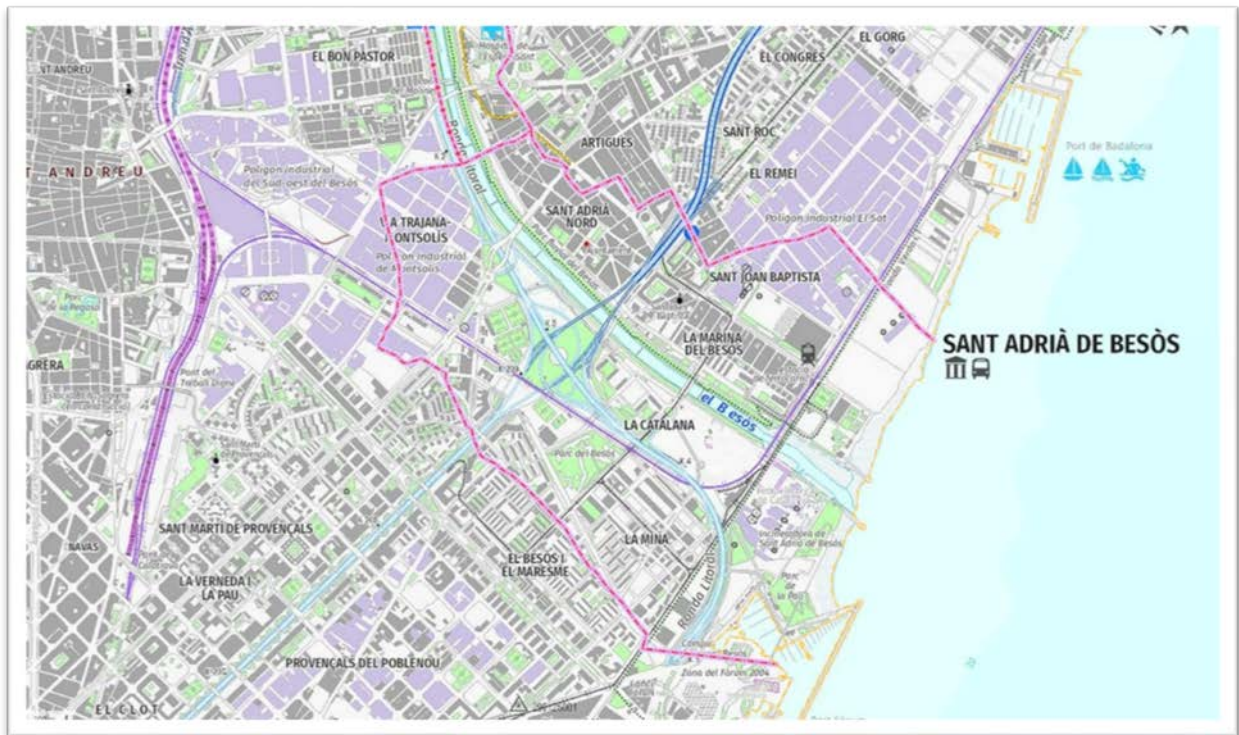
Dues importants vies de comunicació travessen pel bell mig del municipi: per una banda, l'autopista C-31 (Eix Costaner) provinent de la plaça de les Glòries i que continua vers Badalona i Mataró, i per l'altra, la ronda del Litoral (B-10), que talla perpendicularment l'anterior per enllaçar, al nus de la Trinitat, amb la ronda de Dalt (B-20).

Altres vies importants són la N-II, coneguda com carretera de Mataró, que segueix l'antic traçat de la Via Augusta; i la carretera local BV-5001 vers Montornès i la Roca, que travessen el sector septentrional del terme. També creua el municipi la línia de Rodalies R1 del ferrocarril de Barcelona a Mataró.

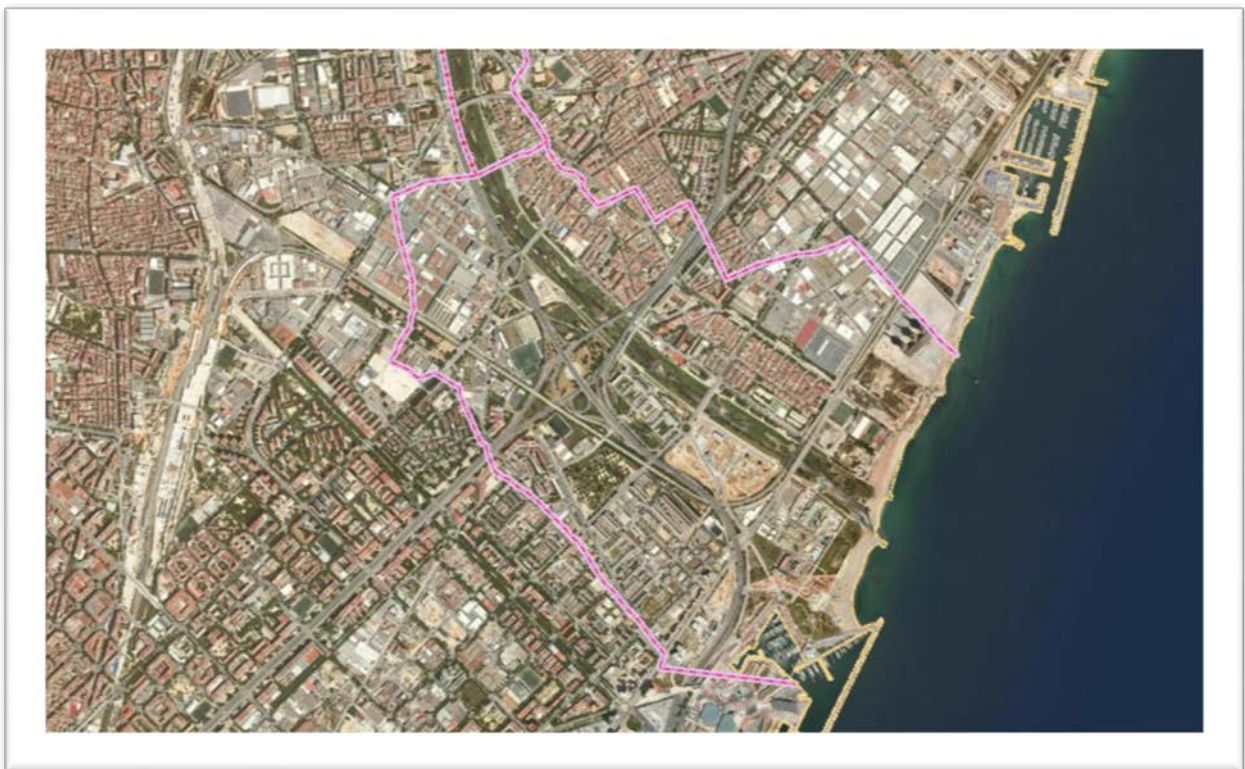
L'any 2004 s'inaugurà el Trambesòs, el tramvia que uneix Sant Adrià amb la plaça de les Glòries de Barcelona.

L'any 2008 es completà la darrera línia del tramvia, que connectava la ciutat amb Badalona, així com les estacions de metro de la línia 2 Sant Roc i Gorg, i l'estació de Rodalies de la línia R-1 de Sant Adrià.

Mapa topogràfic de Sant Adrià de Besòs. Font ICGC

Ortofoto de Sant Adrià de Besòs. Font ICGC

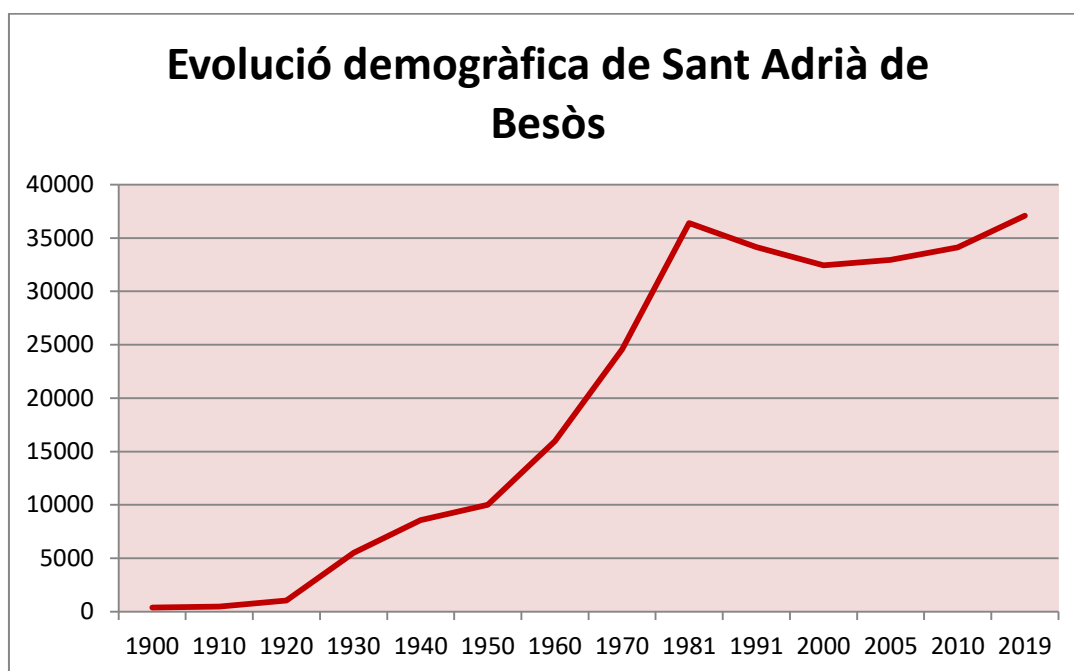

LA POBLACIÓ I LA SEVA ACTIVITAT

Sant Adrià de Besòs té una extensió de 3,82 km² i una població de 37.097 habitants, amb el cens del 2019⁴. Per tant, la seva densitat demogràfica és de 9.711,25 habitants per km².

L'evolució demogràfica de Sant Adrià de Besòs al llarg del segle XX és impressionant, tal i com mostra la gràfica. Dels 394 habitants del 1900 es passà als 37.097 del 2019. La corba demogràfica presenta moments d'una singular creixença; els anys 1920-30 es passà de 1.049 a 5.525 h, augment motivat per la immigració (fins aleshores només la Colònia Baurier havia atret nous veïns, procedents en la seva major part de Roda de Ter). Durant la postguerra, l'augment demogràfic també s'ha d'atribuir a la immigració, amb un creixement anual mitjà entre el 1950 i el 1960 de 557 persones. El 1960 el cens era de 15.972 habitants, que passaren a 24.573 el 1970 (en part per l'ocupació del barri del Besòs), mentre que el creixement de 1970-80, d'unes 11.824 persones, es degué a l'ocupació de la Mina.

L'any 1981 (36.397 habitants), s'inicià, seguint la tònica decreixent del cinturó barceloní, una lenta tendència regressiva (34.735 h el 1986, 34.154 h el 1991, 32.830 h el 1998 i 32.940 h el 2005). A partir d'aquí es produeix una certa recuperació fins arribar el 2019 als 37.097 habitants.

L'activitat econòmica

⁴ <https://www.idescat.cat/emex/?id=081944> [consulta del 28 d'octubre de 2020].

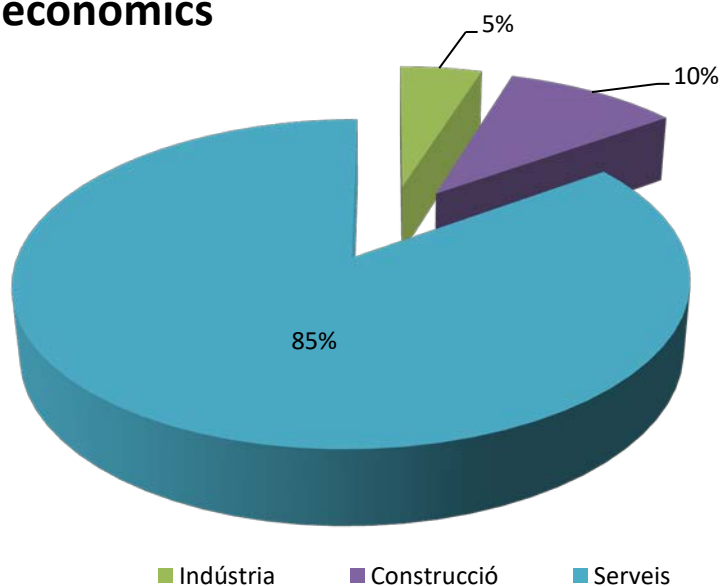

Durant molt de temps, l'activitat econòmica tradicional de Sant Adrià de Besòs ha estat l'agricultura. Però aquesta activitat ha desaparegut del tot, com s'observa de la gràfica⁵. Només es manté com activitat social de caràcter lúdic en persones majors de 60 anys, gràcies a un projecte municipal.

Actualment, l'economia es basa en el sector terciari i de serveis, amb un aclaparador 85%. La major part de la població activa treballa fora del municipi, principalment a Barcelona. Com indica la gràfica la construcció només manté el 10% de la població activa i la indústria, la principal raó del creixement demogràfic dels anys 20 fins els 70, ha retrocedit fins el 5% de l'activitat econòmica.

L'expansió industrial que ha marcat la transformació moderna del municipi no s'inicià fins al principi del segle XX, amb la creació de les primeres fàbriques al marge esquerre del Besòs: la de derivats del quitrà Vda. Nicolau i Fills, traslladada des de Badalona; la tèxtil cotonera Industrial Baurier (1912); l'Energia Elèctrica de Catalunya, després FECSA i ara ENDESA, central tèrmica construïda en uns terrenys limítrofs amb el terme de Badalona, construïda entre 1971 i 1976, i clausurada a l'abril del 2011, a més de les desaparegudes: Companyia

Sectors econòmics

Espanyola per a la Fabricació Mecànica del Vidre CELO, CEMOTO de Bultaco (mecànica), TEDHINSA (metal·lúrgica) i Productes Búfalo (neteja).

⁵ Dades extretes de l'idescat.

Les principals zones industrials es troben al límit amb la barriada del Bon Pastor (Barcelona), davant la Catalana i al límit amb Badalona. A conseqüència de la davallada industrial soferta a partir dels primers anys de la dècada de 1970, la indústria adriänenca perdé moltes empreses que la caracteritzaven. Modernament, la diversificació de sectors és ben palesa i el metall ha perdut força amb relació a d'altres èpoques.

Al nucli urbà se situen les empreses de serveis i, òbviament, el comerç, tot i la construcció d'una gran superfície comercial a la zona sud. El mercat municipal, al barri de Sant Adrià Nord, nom amb el qual hom designa modernament el nucli antic de Sant Adrià i el seu primer eixample, en un dels llocs més centrals, polaritza al seu entorn una gran part de les activitats comercials; assorteix no solament la major part de la població adriänenca sinó també la dels barris perifèrics de Santa Coloma i els barris d'Artigues i Sant Roc de Badalona. Té importància el mercat d'encants dels dimarts, amb nombroses parades situades sota el pas de l'autopista pel municipi.

Pel que fa als serveis bàsics, Sant Adrià disposa de centres escolars públics i privats, on s'imparteix ensenyament primari, secundari, batxillerat i cicles formatius. Les necessitats sanitàries són cobertes per diversos centres d'assistència primària (CAP). Disposa, a més, de nombrosos equipaments esportius. L'any 2007 s'inaugurà la Ciutat Esportiva RCD Espanyol (des del 2013 Ciutat Esportiva Dani Jarque), amb 60.000 m² de superfície, que consta de diversos camps de futbol, camps d'entrenament i una pista poliesportiva.

EVOLUCIÓ HISTÒRICA⁶

L'origen del poblament dins el terme municipal de Sant Adrià no es gaire remot si el comparem amb les poblacions veïnes de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet o Badalona. En aquest entorn immediat sí que hi ha troballes des del neolític i en època romana formaria part de *l'ager* de Baetulo; però la naturalesa pantanosa del terreny no el feia un lloc idoni per establir-s'hi.

L'origen de la població és l'església parroquial de Sant Adrià, esmentada per primer cop en un document de l'Arxiu capitular de la Catedral de Barcelona, l'any 1012. En aquesta església es va fundar, cap a l'any 1092, un priorat de canonges agustinians regulars depenent de Sant Ruf d'Avinyó. Sant Oleguer va ser prior (1095-1108) d'aquest monestir, abans de ser bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona. Finalment, el monestir es va traslladar a Santa Maria de Terrassa (el 1127). Al voltant d'aquesta església, sobre un petit turó (14m d'altitud) a l'esquerra del Besòs, es va formar el nucli antic del poble.

⁶ Informació extreta en part de enciclopèdia.cat, del web municipal i de CALPENA, Enric et alii (2018).

Molt a prop de l'església es va construir l'anomenat castell o palau episcopal, un casal on s'allotjaven els mateixos bisbes, per ser una baronia depenent directament del bisbe de Barcelona, o altres personatges notables, sobretot en temps de pesta; en el segle XVII ja es trobava molt malmès.

Els habitants de Sant Adrià, com a vassalls del bisbe, havien de pagar-li el delme de tots els fruits de la terra, del bestiar i aviram i de tot el peix pescat des de la platja fins a la roca del Xeix, entre Montgat i El Masnou. El bisbe encara percebia el dret i el producte dels cops, de la quartera i de la sal. Pagaven també primícies al rector del poble i al sagristà major de la seu de Barcelona i encara la part corresponent al bovatge, l'herbatge i el terratge dels sobirans, drets que Pere III i l'infant Joan vengueren el 1380 al bisbe de Barcelona per finançar l'estol que anava a combatre a Sardenya. Vers el 1430 el bisbe Simó Salvador cedí al rector i obrers de la parròquia i el castell unes mujades de terra, tres casetes i els emoluments del comú amb les rendes o gabelles de l'antic hostel, fleca, taverna i carnisseria, més el dret de passatge del Besòs (que es feia a collibè o amb palanques), la recaptació dels delmes i primícies, igual com el de la sal, herbes i pastures, en canvi de l'arranjament i la conservació del temple i la rectoria i d'un cens simbòlic.

Des de temps molt antic, també hi havia a la vora del Besòs nombrosos molins fariners, que durant molts segles van ser una de les principals fonts d'ingressos. Estaven sota el domini del rei i del bisbe. Hi ha referències escrites des del segle X, tot i que no en queda cap vestigi. Durant la ràtzia d'Almansur s'esmenta la destrucció d'alguns molins.

El fet de ser un lloc per on es travessava el riu, camí de Barcelona, va perjudicar més que afavorir el poble: els musulmans el van destruir el 1114 i els francesos, el 1697; això, afegit a les freqüents besossades, va causar el despoblament del terme.

En el segle XVIII la conjuntura va canviar. La fertilitat del sòl, l'abundància d'aigua i la proximitat del gran mercat de Barcelona van produir una gran prosperitat, basada en el conreu de verdures, llegums, fruita i vinya. Sant Adrià quasi va doblar la població (59h. el 1718; 111h. el 1787), que es trobava disseminada en masies, de la immensa majoria de les quals només ens queda el nom (can Sabater, can Coll, can Farinetes, ca l'Esquerra, etc.). D'aquestes masies encara resta en peu can Rigalt. Malauradament, durant les guerres napoleòniques Sant Adrià va tornar a ser destruït.

En el segle XIX i principi del XX, els prats i les vernedes de Sant Adrià van ser un lloc d'esbarjo freqüentat pels barcelonins, i també un indret on es van fer fontades i reunions obreres. Malgrat que no és gaire gran, el terme de Sant Adrià ha estat cobejat pels municipis veïns de Barcelona i Badalona, i el 1929 van aconseguir que el Govern central decretés

l'agregació a aquests dos municipis; el riu Besòs seria la nova línia divisòria. El reial decret llei però, no es va arribar a aplicar mai, i el 1955, gràcies a la insistència dels adrianencs, l'agregació va ser finalment anul·lada.

El segle XX, i amb ella la industrialització, van trasbalsar completament la vida de Sant Adrià. El creixement lent i sostingut (329h. el 1860; 418h. el 1900) i la vida basada en el conreu del camp i la ramaderia van canviar sobtadament amb l'establiment de les primeres indústries i l'arribada dels primers immigrants, ambdós fenòmens provocats per la proximitat de Barcelona. Entre el 1920 i el 1930 es produí la primera onada immigratòria, atreta per les obres del Ferrocarril Metropolità, per l'Exposició Internacional del 1929 i pel desenvolupament industrial del municipi. Es creen els nous barris, com l'allargassat i paral·lel al riu de la urbanització Font i Vinyals (1922), que per l'advocació de la parròquia, creada el 1935, s'anomenà de Sant Joan Baptista, i l'Eixample del nucli antic de població, entre la carretera i el barri esmentat. El conjunt era unit per l'eix ara conegut per avinguda de Catalunya i carrer de la Platja.

Sant Adrià de Besòs era un lloc idoni per situar les indústries, ja que necessitaven unes bones comunicacions amb la capital, fàcil accés a grans quantitats d'aigua per la refrigeració de les instal·lacions i poca pressió impositora. El 1912, la Energía Elèctrica de Cataluña, S. A. es va instal·lar al marge esquerre del riu Besòs, mentre que el 1915 la Catalana de Gas y Electricidad, S. A. ho va fer al marge dret. L'electrificació de la ciutat va provocar l'arribada de més indústries i per tant, un augment de la demanda de la mà d'obra. Als anys 30, la ciutat tenia gairebé un 20% del seu territori industrialitzat. Al voltant de les fàbriques van començar a aparèixer barris dels mateixos obrers, aquest és el cas de la Catalana.

Gran part dels terrenys de la zona eren propietat de la família Barnola, Aquesta va vendre les terres a Anselm de Riu i Fontanilles. Aquest empresari va realitzar un procés d'urbanització, que consistia a vendre petites parcel·les de terra a les famílies, el pagament de les quals es feia a terminis i amb uns preus raonables. Conegut com el sistema "*de estampilla verde*", les famílies van poder construir la seva casa. Tot i així, moltes de les famílies no tenien suficients diners per edificar un habitatge amb bones condicions. El barri, o com era conegut aleshores, la barriada, no complia les condicions d'urbanització, ja que els carrers no estaven asfaltats, no hi havia assistència sanitària, ni escola, ni voreres i moltes famílies vivien en barraques. El 1930 hi vivien aproximadament uns 600 habitants.

És important recordar que tota la zona de La Catalana, La Mina i La Verneda configurava, segons el Pla Cerdà del 1859, un gran parc urbà, conegut com el "pulmó de Barcelona". Tot i que el Pla regia, l'Ajuntament *de sant Adrià* va permetre la construcció de la indústria

perquè no volia perdre part del seu terme municipal. El gran parc urbà de Barcelona mai va ser una realitat, tot i que, els treballadors i veïns de La Catalana van patir la provisionalitat del seu barri durant molts anys.

La Catalana al llarg dels anys ha anat canviant, bé per les destrosses de les grans besossades, com la de 1962, o bé pels múltiples plans urbanístics que han afectat la zona. Des dels anys 60 fins a l'actualitat les petites edificacions han anat desapareixent deixant pas a blocs d'habitatges de nova planta. Tot i això, fins fa pocs anys, encara hi havia alguns habitatges que ens recordaven l'origen del barri. L'any 1992 es realitzen les obres del carrer Ramón y Cajal, que permetien la comunicació dels barris de La Mina i La Catalana passant sota el ferrocarril i la Ronda Litoral.

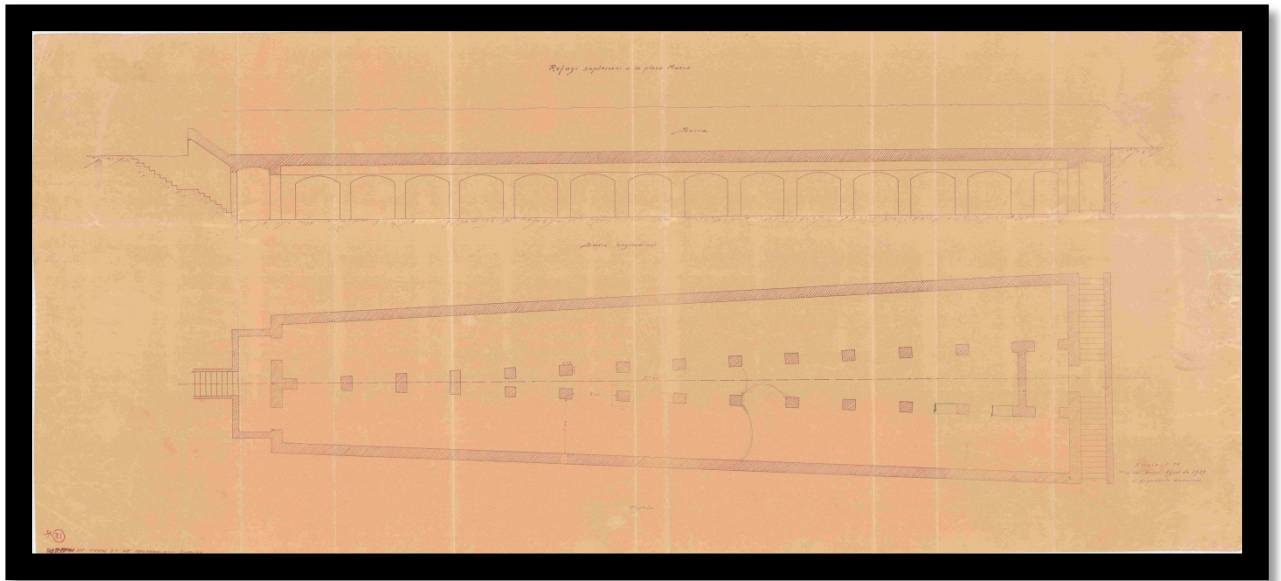
Una nova onada d'industrialització originà la creació, a inicis de la dècada dels 50, del barri de Montsolís, íntegrament industrial, al NW del terme, sobre la zona de la Verneda; al seu costat, passada la via del tren, el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona bastí, el 1952, el grup d'habitatges econòmics de la Vila Trajana, entre Sant Adrià i Barcelona. L'empresa COBASA erigí vers 1960 les construccions de vora la carretera de l'antiga Mina i l'autopista, que s'anomenen barri del Besòs (homònim amb el veí barri de Barcelona, dit del sud-oest del Besòs), i que significà una gran aportació d'habitants al municipi. Finalment, queda la barriada de la Mina, nom que prové d'una font procedent d'una mina d'aigua canalitzada on hi hagué un "merendero", la Mina de Dalt (1850); també ocupa els terrenys de la Mina de Baix i la Vertadera Mina, llocs d'esbarjo que freqüentaven els adrianencs i els barcelonins de l'època.

La zona de La Mina, tot i la seva inestabilitat del subsòl per les aigües del Besòs, al segle XIX van començar a assecar-se deixant pas a la seva edificació. Amb el transcurs dels anys, la població de Sant Adrià va anar augmentant. Sembla que a finals del segle XIX, ja era coneguda com La Mina, pel seu gran nombre de mines d'aigua. Una de les fonts més conegudes era la Font de La Mina, lloc on es feien "arrossades" i "fontades" al "merendero" de La Mina. Aquesta mina d'aigua agrupava al seu voltant un conjunt de cases, entre elles Can Joanet, una finca amb un equipament lúdic que tant barcelonins com adrianencs utilitzaven com a zona de lleure i descans. El berenador de La Mina no era l'únic espai de lleure de la zona, doncs també hi havia la "verdadera Mina" i la Font Santa. Tot i que aquesta última s'allunyaria de La Mina, també comptava amb una font. Actualment no queda cap font, únicament s'ha conservat el nom del barri, el carrer de l'antiga carretera de la Mina i la biblioteca de La Font de la Mina.

Un sector de la Mina és l'anomenat Camp de la Bota, encaixat entre la via del ferrocarril i el terme municipal de Barcelona, i el de la Mina pròpiament dita, entre la via, els barris del Besòs i la Catalana i el terme de Barcelona. De fet, el Camp de la Bota (nom provinent del francès *butte*, que li donaren els francesos acampats ací en la guerra contra Napoleó) comprèn una part del terme de Barcelona, dita la platja de Pequín, i una part de Sant Adrià, dita el Parapeto en record d'uns murs construïts per a pràctiques de tir. El castell dit de les Quatre Torres (en terme de Barcelona) i els camps del voltant foren utilitzats pels militars fins abans del 1936. A la postguerra, el règim franquista va executar 1.706 persones entre el 1939 i el 1952, al Parapeto (Sant Adrià), condemnades per rebel·lió per tribunals militars franquistes.

A causa de l'elevada industrialització del terme fou un dels principals objectius de l'aviació colpista. El refugi de la Plaça Francesc Macià n'és un testimoni viu. Per explicar aquests fets, s'ha fet el documental "Deixa'm la teva pell", realitzat per l'AMPA de l'Institut Manuel Vázquez Montalbán. El 29 de setembre de 1938 l'Alcalde de Pla de Besòs, Mateu Viura i Vidal, publica un Ban municipal decretant la mobilització dels oficis de la construcció i altres per atendre les necessitats de fortificació de la ciutat davant l'amenaça que representen el bombardejos per a la població civil. El ban és una ordre d'incorporació per crear una brigada civil formada per la població obrera d'oficis i treballs relacionats amb la construcció, la pagesia o jornalers en general, per poder construir zones de defensa i protecció de la ciutat davant l'amenaça que representaven els bombardejos per a la població civil.

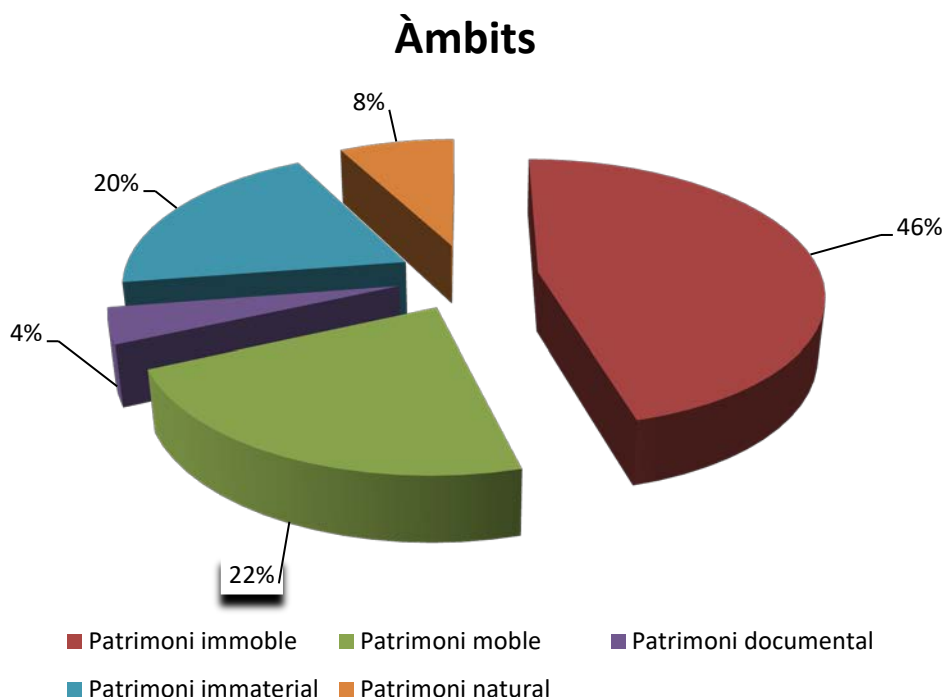

Plànol del refugi de la plaça de Francesc Macià

RESULTATS DE L'ESTUDI

S'han fitxat un total de 142 elements del patrimoni cultural i natural del municipi de Sant Adrià de Besòs. Cadascun d'ells s'ha classificat segons un àmbit i una tipologia, tal i com s'explica en l'apartat de metodologia. La següent gràfica mostra els percentatges a partir dels cinc àmbits: patrimoni immoble, patrimoni moble, patrimoni documental, patrimoni immaterial i patrimoni natural.

Com es pot observar, destaca per sobre de tots el patrimoni immoble amb un 46% del total. Aquest fet és habitual, ja que es tracta d'un patrimoni on s'inclouen els edificis, conjunts arquitectònics, elements arquitectònics, jaciments arqueològics o obra civil. És a dir, habitatges, construccions d'activitats industrials, tant si és obra pública com si és obra privada. Tot allò que és vital per a les persones al llarg de tota la història i allò que acostuma a ser més visible.

L'àmbit que el segueix en percentatge és el del patrimoni moble, bastant alt gràcies a la tipologia d'elements urbans (monuments a la via pública). El patrimoni immaterial té un percentatge molt semblant al patrimoni moble, fet que indicaria una dinàmica social viva i dinàmica, ja que es tracta d'un patrimoni eminentment viu.

En la següent taula es pot observar les dades absolutes i els respectius percentatges tant pels cinc àmbits com per les corresponents tipologies:

Àmbits / Tipologies	Codi	Nombre	%	Nombre	%
		Àmbits		Tipologies	
PATRIMONI IMMOBLE		65	46%		100%
Edificis	1.1			18	28%
Conjunts arquitectònics	1.2			19	29%
Elements arquitectònics	1.3			17	26%
Jaciments arqueològics	1.4			1	2%
Obra civil	1.5			10	15%
PATRIMONI MOBLE		32	23%		100%
Elements urbans	2.1			21	66%
Objectes	2.2			8	25%
Col·leccions	2.3			3	9%
PATRIMONI DOCUMENTAL		6	4%		100%
Fons d'imatges	3.1			1	17%
Fons documentals	3.2			5	83%
Fons bibliogràfics	3.3			0	0%
PATRIMONI IMMATERIAL		28	20%		100%
Manifestacions festives	4.1			12	43%
Tècniques artesanals	4.2			2	7%
Tradició oral	4.3			4	14%
Música i dansa	4.4			7	25%
Costumari	4.5			3	11%
PATRIMONI NATURAL		11	8%		100%
Zones d'interès	5.1			8	73%
Espècimens botànics	5.2			3	27%
TOTALS		142	100%	142	100%

Però la fredor d'una gràfica no reflexa mai la veritable realitat, menys encara quan el que s'avalua és el patrimoni cultural d'un poble, ciutat, zona, comunitat o país. La visió que es té actualment del patrimoni cultural no és igual a la de fa tres cents anys, ni tan sols a la de fa 30 anys. Per tant, el retrat que en fem avui serà discutit d'aquí a un temps. Tot i així, alguna dada sí que se'n pot extreure. Si creiem que el que avui en diem patrimoni cultural és el fruit de l'activitat d'una societat en un lloc determinat, durant un període històric, es pot relacionar l'anàlisi del present amb la seva evolució temporal.

Com ja s'ha vist en el capítol corresponent, el tipus d'ocupació d'aquest territori i els seus orígens, determinen en bona part, els elements patrimonials que ens podem trobar. Un poblament dispers i dedicat bàsicament al treball de la terra no és el mateix que una població concentrada dedicada a la indústria. L'evolució demogràfica, amb els seus alts i baixos, també determinaran les relacions entre els diferents components socials.

Per tant, aquest gràfic no ens ha de sorprendre, tenint en compte, però, les mancances que suposa de vegades quantificar coses més aviat intangibles, que els especialistes ens capfiquem en etiquetar.

PATRIMONI IMMOBLE

En la selecció dels elements fixats de patrimoni immoble, s'ha partit de diversa documentació, com el projecte de catàleg de béns culturals d'interès local del municipi de Sant Adrià de Besòs (2002), que finalment no es va arribar a aprovar, i els fons de l'Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB).

També s'han consultat els corresponents arxius i inventaris citats en l'apartat de metodologia, especialment l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat. Aquests llistats preexistents s'han confrontat amb el treball de camp, incorporant o descartant elements segons les característiques de cada element.

A l'hora de presentar i analitzar els resultats de la recerca, dins l'àmbit de patrimoni immoble s'han establert cinc tipologies:

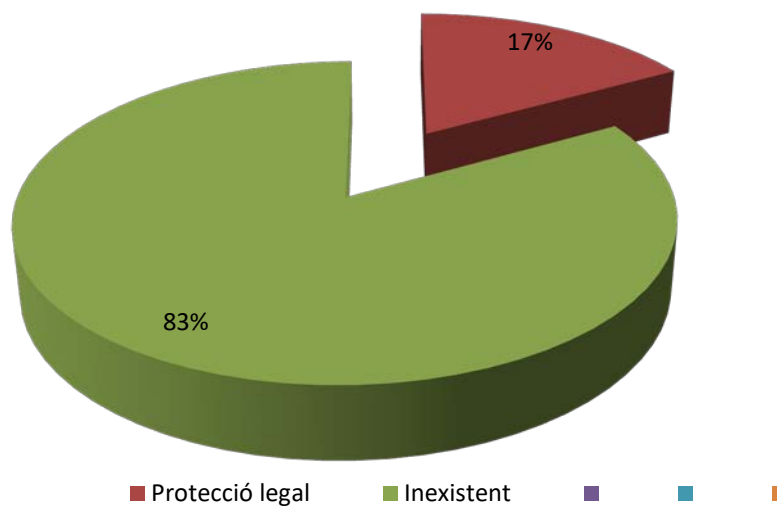
- Edificis. Es tracta d'edificis singulars amb valor monumental, artístic, històric, etnològic, identitari o simbòlic, ja sigui d'ús social, religiós, industrial, militar, etc.
- Conjunts arquitectònics. Diversos edificis que formen un conjunt o estructures complexes compostes per diversos elements construïts.
- Elements arquitectònics. Poden ser elements rellevants d'un edifici: parts singulars d'edificis, elements d'origen arquitectònic que ja no formen part de cap edifici; o estructures arquitectòniques de menor entitat, de caire rural i popular.
- Jaciments arqueològics. Jaciments arqueològics de qualsevol tipus i cronologia. Inclou estructures en estat de ruïna.
- Obra civil. Obres d'enginyeria de caràcter públic o comunal.

Com es pot observar, existeix un gran equilibri entre tres de les cinc tipologies d'aquest àmbit: edificis, conjunts arquitectònics i elements arquitectònics. Per un costat tenim 18 edificis, 19 conjunts arquitectònics i 17 elements arquitectònics. Però elements dels tres àmbits poden compartir característiques d'origen o usos. La diferència és estrictament

formal. Que hi hagi més conjunts arquitectònics que edificis només vol dir que dins aquests conjunts es comptabilitzen, en ocasions, agrupacions de cases que comparteixen mitgera, que formen un carrer o plaça, o que tenen una tipologia arquitectònica homogènia i formen part d'una mateixa promoció o d'un mateix pla urbanístic. El seu valor més enllà de la individualitat de cada habitatge és el conjunt, la homogeneïtat dins un paisatge urbà concret.

Patrimoni immoble

També destaca proporcionalment l'elevat nombre de béns de la tipologia d'obra civil, fruit sens dubte de la seva situació geogràfica, a prop de Barcelona i de trobar-se enmig d'una complexa trama urbana.

Per contra només hi ha un element que hem decidit catalogar com a jaciment arqueològic i de característiques molt peculiars com analitzarem en el seu moment.

En el cas del municipi de Sant Adrià de Besòs, el patrimoni immoble és un clar reflex de la seva evolució històrica, des dels inicis fins els nostres dies, en el sentit més estricte i literal de l'expressió.

Edificis

Dins d'aquesta tipologia, entesa com a construcció unitària, tant formalment com volumètrica, i que inclou edificis singulars amb valor monumental, artístic, històric, etnològic, religiós o industrial, s'han inventariat 18 béns.

Són el resultat d'un procés social, històric i econòmic que responen a lògiques diverses segons cada moment o període. Per tant, trobem una gran varietat de tipologies que a continuació pretenem ordenar per a fer una anàlisi més entenedora.

Dins aquest àmbit trobem exemples ben repartits de diferents orígens o usos: edificis rurals; edificis religiosos; edificis civils o edificis industrials.

El poblament dispers i les masies

A l'edat mitjana, el poblament del terme estava constituït principalment per unitats d'explotació agrària aïllades i disperses per la baronia episcopal. L'explotació d'aquestes terres ha perdurat fins el segle XX, quan comencen les grans transformacions fruit de la industrialització d'aquest territori.

Can Rigalt

Es tracta d'una arquitectura popular, simple, de llarga tradició i sense gaires floritures que anirà evolucionant amb el pas del temps i transformant segons les necessitats de cada moment. Són pocs aquests tipus d'elements conservats a Sant Adrià de Besòs. El més emblemàtic és Can Rigalt (fitxa núm. 22). La primera referència documental de Can Rigalt és el cadastre de 1740, fet que el converteix en l'edifici conservat més antic de Sant Adrià. En l'anomenat cadastre, hi surt referenciat amb divuit cases més que en l'època ja existien, i com a propietari hi trobem el senyor Miquel Rigalt, del llinatge que més tard s'entronca amb la família Gerona, i es fa palès en l'escut nobiliari que hi ha la cantonada dreta de l'edifici, de les famílies Miquel, Gerona i Rigalt.

La hipòtesi més acceptada de la història d'aquesta masia és que als seus inicis fou una masia modesta, destinada al conreu de la terra. Més tard, i a causa de la millora de la fortuna de les famílies propietàries, s'amplià passant a finca senyorial. Al llibre de visites pastorals datat l'any 1770 trobem anotat: "En casa de Don Fco. Gerona (Can Rigalt) hai Oratorio que visitó Dn. Alexo Ramírez, que expresó estava decente y le entregaron el Breve, y se confirmó la licencia para su uso". Aquest text ens demostra que a una de les habitacions hi havia una capella o oratori on s'hi podia celebrar missa.

En canvi Can Serra (fitxa núm. 21) és força diferent. Per situar Can Serra en el seu context històric, cal visualitzar el marge dret del riu Besòs com un espai verd, poc edificat, apte per a la cacera i per a les pastures, amb boscos de verns, salzes i pollancre. Fins a mitjans del segle XX, hi trobàvem altres masies properes, com Cal Tondo o Cal Manel. Can Serra s'edifica a la primera meitat del segle XIX. La referència més antiga és de l'any 1855, i els seus primers propietaris foren la família Rocamora, el senyor de la qual era un indià enriquit amb el comerç d'Amèrica i utilitzava la casa com a segona residència.

Tant una com altra han canviat els seus usos i la propietat, passant al patrimoni públic per a donar serveis a la comunitat. Can Serra és la seu del Museu d'història de la immigració de Catalunya (MhiC).

L'arquitectura religiosa

L'arquitectura religiosa també és important a Sant Adrià de Besòs, des dels seus principis fins ara. Justament l'origen es troba en una baronia episcopal amb la seva església, documentada l'any 1012, per primera vegada; que segurament estava situada al turó que s'alça sobre la plana fluvial del riu Besòs. Al mateix lloc, doncs, on ara trobem el nucli antic de Sant Adrià i on situem el temple actual.

L'Església vella es va cremar l'any 1936, durant la Guerra Civil. La Junta de construcció del nou temple parroquial es va constituir el 2 d'agost de 1942. L'activitat de l'entitat es va estendre fins el 27 de gener de 1951, quan finalitzades les obres de la nova església parroquial i la casa del rector, es va dissoldre.

Amb el creixement demogràfic i urbà de Sant Adrià de Besòs es fa palesa la necessitat de crear noves parròquies; i així neixen la de Sant Joan Baptista i Santa Juliana i Semproniana.

Església de les santes Juliana i Semproniana

De l'església de Sant Joan Baptista (fitxa núm. 20) podríem destacar-ne els vitralls de Pere Cànovas: "Mare de Déu de la Caritat", "Mare de Déu del Remei", "Sant Jaume davant el riu Ebre", "Montserrat" i "Portants del Sant Crist". El primer està dedicat a la memòria de la seva mare. La imatge s'inspira en la talla de Cartagena, ciutat natal de la seva mare; amb el cor al pit traspassat per set espases que simbolitzen els set dolors de Maria, i amb el fill mort en braços. En el fons del vitrall dedicat a la Mare de Déu del Remei s'hi veuen les xemeneies representant la ciutat de Sant Adrià.

Però una de les peces més interessants és l'església de les Santes Juliana i Semproniana (fitxa núm. 64). No només pels seus atributs ornamentals, sinó per la seva tipologia constructiva de caràcter clarament paleocristià; de planta basilical amb tester català o

llombard, de construcció contemporània però imitant l'estil de les basíliques paleocristianes dels segles V-VI dC.

Arquitectura civil

Els usos i funcions dels edificis en determinen la seva morfologia. No és el mateix dissenyar un habitatge particular que un edifici públic.

En aquest apartat destacaríem dues construccions projectades *ex professo* de promoció pública: el centre Cívic de La Mina (fitxa núm. 24) i l'Escola Catalunya (fitxa núm. 18).

Activitats industrials

En aquest punt tractem els elements que són testimoni d'una activitat econòmica de caràcter industrial, que en el cas de sant Adrià, va estar molt focalitzada prioritàriament a la producció d'energia elèctrica amb diverses centrals de carbó i gas (per això s'ha qualificat Sant Adrià com a Ciutat de la llum). Potser no és en aquesta tipologia on millor queda representada la importància del patrimoni industrial de Sant Adrià de Besòs, dins el Mapa de patrimoni. Per fer-ne una valoració global caldria tenir en compte tant els edificis com els conjunts arquitectònics i els elements arquitectònics. Fins i tot, algun bé de l'àmbit del patrimoni moble.

En la tipologia d'edificis, s'han inventariat dos elements: un edifici pertanyent a la fàbrica Viguetas Castilla (fitxa núm. 73) i El Polidor (fitxa núm. 23). Dels dos, només el segon s'ha recuperat amb un ús social, de moment. Mantenir l'arquitectura d'un edifici emblemàtic de caràcter industrial i reconvertir-lo en biblioteca en benefici de la comunitat és un doble èxit per a la ciutadania.

Conjunts arquitectònics

Dins la tipologia de conjunt arquitectònic, formada per l'agrupació física de diferents edificis i elements arquitectònics, que es poden entendre solidàriament pels seus valors formals i volumètrics, s'han inventariat 19 conjunts.

En primer lloc trobem una sèrie d'elements que es corresponen en nuclis urbans d'especial interès dins l'evolució històrica del municipi i/o per la seva tipologia constructiva pròpia de l'època del seu naixement. El seu estat de conservació, en conjunt, és molt variable. El que es valora són les unitats morfològiques pròpies de cada etapa. D'aquests conjunts, en destaca el Nucli antic (fitxa núm. 79); l'Eixample del barri de Sant Joan Baptista (fitxa núm. 112) o el Nucli de La Verneda (fitxa núm. 80).

Carrer del Prat. Nucli de La Verneda.

Un segon grup el formarien carrers que per la seva homogeneïtat constructiva o pel seu interès històric s'haurien individualitzat, tot i formar part d'una fitxa més àmplia. Són els casos dels carrers del nucli antic: de l'Orella (Fitxa núm. 77); de l'Església (Fitxa núm. 36); de Sant Bonaventura (Fitxa núm. 75); de Sant Isidre (Fitxa núm. 97); del Nebot (Fitxa núm. 76); Major (Fitxa núm. 98); Plaça de Dalt (Fitxa núm. 78); o Plaça de l'Església (Fitxa núm. 81).

Un tercer grup estaria format per l'eix de l'Avinguda de Catalunya, amb diferents grups d'edificis fruit d'un moment concret i que mantenen una coherència estètica i estilística que els hi donen un alt valor patrimonial. Són les fitxes núm. 35, 69, 115, 116, 117.

I, finalment, trobem els conjunts relacionats amb l'arquitectura industrial: les Naus de la fàbrica Biscuter (fitxa núm. 82) i, sobretot, el conjunt de Les Tres Xemeneies i edifici de turbines de la Central Tèrmica del Besòs (fitxa núm. 31). Una, la primera, de caràcter més simbòlic i representatiu; i la segona, amb tota la seva monumentalitat i representativitat icònica, ja que defineix l'*sky line* de la ciutat com element diferenciador. Un informe del 2003 del Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (mNACTEC), constata que Les Tres Xemeneies "són l'element més representatiu del patrimoni energètic d'aquesta

època junt amb la central nuclear de Vandellós, i un símbol de referència del litoral del Barcelonès".

Després d'uns anys de debats, polèmica, pressió ciutadana, accions reivindicatives, jornades, estudis, exposicions i altres activitats entorn del futur de les Tres Xemeneies, el 28 de setembre de 2015 té lloc el Ple de l'ajuntament, en que s'acorda iniciar el procediment de declaració com a BCIL de Les Tres Xemeneies. L'acord s'aprova per unanimitat de tots els grups polítics.

Elements arquitectònics

Dins d'aquesta tipologia formada per elements rellevants d'un edifici o parts d'un conjunt o d'un edifici o estructures arquitectòniques de menor entitat, de caire industrial, o agropecuari, s'han inventariat 17 elements.

Segons els usos a què anaven destinats aquests elements els hem classificat en quatre grups:

- Elements arquitectònics relacionats amb activitats econòmiques.
- Elements arquitectònics relacionats amb l'abastiment d'aigua.
- Elements arquitectònics de caràcter religiós.
- Elements arquitectònics de caràcter estructural.

Dins la primera categoria d'aquesta classificació, s'han inventariat cinc xemeneies (fitxes núm. 11, 90, 91, 123 i 124).

També són fruit d'una activitat econòmica la Bassa de Can Serra (fitxa núm. 84) i els dipòsits d'aigua de les indústries del Carrer Ramon Viñas (fitxa núm. 130). Però la seva finalitat específica d'emmagatzematge d'aigua els dona una peculiaritat que hem volgut distingir.

D'elements arquitectònics de caràcter religiós, s'han inventariat 3 elements: Conjunt escultòric de l'església de les santes Juliana i Semproniana (fitxa núm. 47); dos creus de terme de Sant Adrià (fitxa núm. 5 i 6).

Els elements arquitectònics de caràcter estructural inventariats són dos rellotges de sol (fitxes núm. 85 i 127) i una sèrie d'elements d'art urbà (grafits o trencadissos de ceràmica). Es tracta de les fitxes núm. 131, 132, 140, 141 i 142). En el cas dels rellotges de sol, s'ha consultat la base de dades de la Societat Catalana de Gnomònica i només hi figura el del carrer de Maragall, amb el número 1250.

Creus de terme

Jaciments arqueològics

Només hem fitxat un jaciment arqueològic, però a la Carta Arqueològica del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya no n'hi consta cap. Però en tot cas, hi ha una sèrie de béns immobles que per la seva continuïtat històrica, també es poden documentar arqueològicament. Si s'ha de fer alguna reforma, caldria tenir-ho present. Els casos més clars poden ser Can Rigalt o l'espai de l'església.

En tot cas, el jaciment inventariat en el Mapa del Patrimoni Cultural i Natural de Sant Adrià de Besòs és el Camp de la Bota (fitxa núm. 83). El Camp de la Bota és un espai amb una càrrega simbòlica molt elevada, sobretot pels fets esdevinguts durant i la dictadura franquista, com espai d'afusellaments. Se situa a Sant Adrià de Besòs prop de la partió amb el terme de Barcelona, a la riba dreta del riu. L'espai més emblemàtic era el lloc on es situava l'antic del mur o parapet de pràctiques de tir militars. Aquí el règim franquista va executar 1.706 persones entre el 1939 i el 1952, condemnades per rebel·lió per tribunals militars franquistes.

Segons un informe del Museu d'Història de Barcelona (MUHBA) encarregat pel comissionat de Programes de Memòria de l'Ajuntament, Ricard Vinyes, la construcció del port esportiu del Fòrum va destruir els vestigis del mur d'afusellaments del Camp de la Bota. L'informe estableix que les ruïnes del parapet van existir com a mínim fins a les obres de construcció del port esportiu del Fòrum (entre el 2000 i el 2004). A partir de mapes i imatges aèries, el MUHBA demostra que l'esquelet del parapet era visible, mig submergit a la platja, fins a finals de la dècada dels seixanta, quan va ser cobert per un dic. "Actualment el punt on se situava el parapet correspon al límit del moll de la Ronda del Port del Fòrum, i la major part de l'àrea que ocupava es troba sota les aigües del port", diu l'informe del MUHBA. Es per aquesta raó que hem classificat aquest element tant emblemàtic del patrimoni de Sant Adrià com a jaciment arqueològic, en aquest cas, subaquàtic.

El Consorci del Besòs va elaborar l'any passat un estudi cartogràfic arribant a la mateixa conclusió. El Memorial Democràtic de la Generalitat va instal·lar el 2009 un panell informatiu sobre els afusellaments "actualment molt degradat" a 100 metres de la localització ara establerta pel Consorci i pel MUHBA. L'Ajuntament de Sant Adrià va instal·lar al mateix punt una placa homenatge a les onze dones que hi van ser executades entre el 1939 i el 1940. Al Camp de la Bota també van ser ajusticiats 44 militars sublevats el 1936.

Obra civil

Finalment, dins de la darrera de les tipologies del patrimoni immoble, que inclou obres d'enginyeria de caràcter públic o comunal, s'han inventariat 10 elements. La majoria d'ells relacionats amb vies de comunicació (fitxes núm. 27, 71, 122, 128 i 129) o amb l'aprovisionament d'aigua per a rec (fitxes núm. 66 i

Placa fotovoltaica

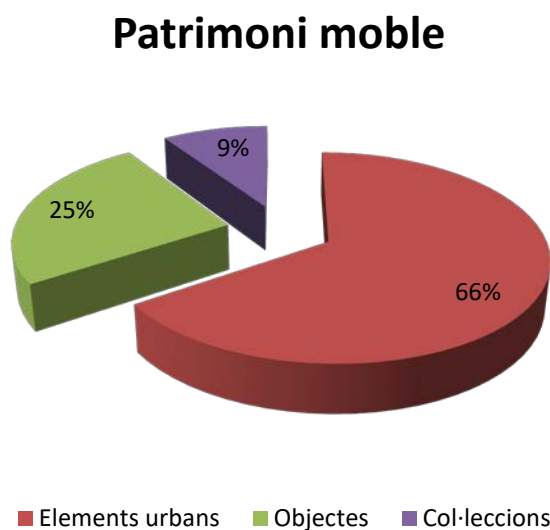
125).

Però també trobem dos elements prou emblemàtics, com són el Refugi antiaeri de la Guerra Civil de la plaça Francesc Macià (fitxa núm. 17) i la Pèrgola fotovoltaica del Fòrum (fitxa núm. 92).

PATRIMONI MOBLE

Dins d'aquest àmbit hem pogut classificar 32 elements del patrimoni de Sant Adrià de Besòs que s'adapten a les tres tipologies de patrimoni moble: elements urbans, objectes i col·leccions. Destaca la riquesa i varietat d'elements urbans, que tot seguit comentarem.

Elements urbans

Dels 21 elements urbans documentats, en destaquen els monuments. Es tracta d'elements molt heterogenis estilísticament parlant. En trobem de diverses característiques, uns més moderns, d'altres més clàssics, n'hi ha de realistes, abstractes o simbòlics.

La temàtica també és variada. Trobem monuments dedicats a polítics, com Escultura en Homenatge al President Companys (fitxa núm. 3) o Estany i Font de la placeta Francesc Macià (fitxa núm. 33). Trobem monuments dedicats a persones de la cultura o de l'esport: Monument a Camarón de la Isla (fitxa núm. 1), Monument en homenatge a Dani Jarque (fitxa núm. 5). D'altres monuments estan dedicats a esdeveniments concrets o a temàtiques polítiques o socials, d'àmbit local o general, com Memorial a les víctimes afusellades al Camp de la Bota (fitxa núm. 107), el Monument a la sardana (fitxa núm. 7), Monument a l'Associacionisme de Sant Adrià (fitxa núm. 118), o Monument al 25 d'octubre de 1990 (fitxa núm. 106).

Algunes obres són al·legories, com Bosc de ciment Parc Besòs (fitxa núm. 93), el Monument Olímpic (fitxa núm. 14); Cuc de ciment del Parc Besòs (fitxa núm. 94), i Curiosament el riu Besòs parteix el nostre poble en dos (fitxa núm. 12).

Memorial a les víctimes afusellades al Camp de la Bota

D'altres són elements mobles del patrimoni artístic o industrial situats en una plaça o rotonda: Arc Gòtic de Sant Adrià (fitxa núm. 4) o Laminadora de la plaça de la siderúrgia (fitxa núm. 10). També hi trobem una font de caràcter urbà: Font de la plaça Andreu Molins (fitxa núm. 96).

En definitiva, trobem una extensa varietat de formats, autors i estils que posen a la disposició de la ciutat i els ciutadans un element de valor afegit als parcs, jardins i a la via pública, amb missatges més transcendents uns i menys d'altres, amb la doble finalitat d'embellir la via pública i commemorar col·lectivament personatges públics i esdeveniments socials.

Objectes

Vuit és el número de béns classificats en aquesta tipologia, que conformen un ventall molt ampli de casuístiques. Trobem elements de caràcter històric, com els escuts de Can Rigalt (fitxa núm. 65) i episcopal (fitxa núm. 29) i elements de caràcter social, com el Vagó del

Sevillano (fitxa núm. 67). D'altres formen part del patrimoni etnològic, com les dues parelles de gegants (fitxes núms. 58 i 59).

Vagó del Sevillano

També en trobem d'altres que destaquen pel seu valor artístic per sobre d'altres valors. Serien els casos del vitrall de Pere Camps, a la biblioteca (fitxa núm. 121) o la peça Record d'un malson, de Joan Brossa (fitxa núm. 9).

Col·leccions

S'han documentat tres col·leccions; dues de públiques i una d'una entitat cultural. L'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs disposa d'una col·lecció de béns mobles heterogènia i de procedència diversa, fruit de donacions, compres, concursos d'art, formada majoritàriament a partir de l'any 1979. Formen part d'aquesta col·lecció les pintures i escultures cedides l'any 2004 per l'artista adrianenc Gerard (Guerau) Calàbia (1938-2011); la col·lecció d'objectes mobles custodiada a l'Arxiu Municipal integrada pel mesurador de mossos, una placa de la dictadura franquista en homenatge a Primo de Rivera, i la tapa de claveguera republicana amb la inscripció "Pla de Besòs"; i el conjunt de pintures exposades a la Casa de la Vila, provinents dels concursos de pintura municipals organitzats en el marc de la Festa Major.

La Biblioteca Sant Adrià custodia diverses escultures que també formen part d'aquesta col·lecció, com són l'escultura en homenatge al tren de 1848 i el projecte d'escultura homenatge als afusellats al camp de la Bota d'Oriol Rius. En aquest sentit, el MhIC custodia l'escultura "Record d'un Malson" de l'artista Joan Brossa, cedida a la localitat l'any 1991. Altres elements significatius d'aquesta col·lecció municipal són les moles de pedra provinents de l'antiga fàbrica Fibrec, i la màquina de fabricació de vidre de la factoria Schott, totes dues custodiades en magatzems municipals, i el teler que es conserva al Casal de Cultura.

Record d'un malson

També formen part d'aquesta col·lecció dos panots de ciment amb la numeració de les antigues parades del mercat d'encants del carrer de Bogatell, i una motocicleta de patrulla, marca Bultaco, exposada a la comissaria de la Policia Local de Sant Adrià de Besòs.

L'altra col·lecció de titularitat pública és la del Museu d'història de la Immigració de Catalunya (MhIC). Dins aquesta col·lecció l'element més destacat és el Sevillano, un vagó de tren original que s'ha convertit en un dels espais expositius del museu (i que té una fixa apart, com hem vist més amunt).

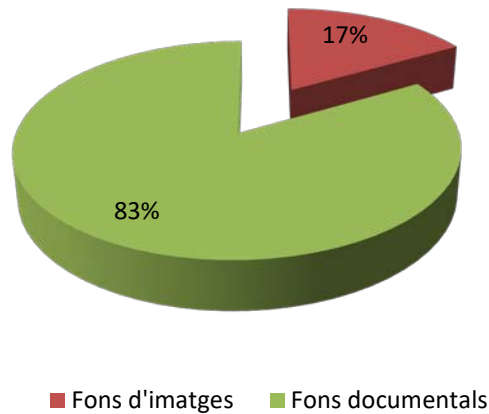
Alguns objectes no originals del fons del museu fan la funció de suport al relat; però d'altres peces originals han estat aportades per la ciutadania. Són objectes quotidians, sense cap valor econòmic, fàcilment substituïbles, però d'alt valor emocional. Aquests objectes i els seus relats han estat recopilats en unes fitxes editades pel museu que posteriorment s'ha transformat en el catàleg: "La memòria dels objectes silenciatos". A més el museu disposa d'un fons fotogràfic complementari.

PATRIMONI DOCUMENTAL

Dins d'aquest àmbit, s'han inventariat 6 elements que es poden agrupar en dues tipologies: fons d'imatges i fons documentals.

Patrimoni documental

Fons d'imatges

S'han individualitzat un únic fons d'imatges, que correspondria al de l'entitat Fons d'imatges de l'Agrupació fotogràfica Sant Adrià de Besòs (fitxa núm. 134). Això no vol dir que no n'hi hagi més; però els més importants es troben o bé al fons Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB); o bé en arxius més genèrics de fora el municipi.

Fons documentals

S'han inventariat un total de 5 fons documentals, que es poden dividir en dos tipus, segons la titularitat i el seu origen: fons públic i fons privats. Dins dels fons privats s'hi troben els fons religiosos o d'entitats i els particulars.

- **Fons públics:** Fons de l'Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB) (fitxa núm. 102).
- **Fons privats:** es tracta dels Fons dels arxius parroquials (fitxes núms. 108, 109 i 110).

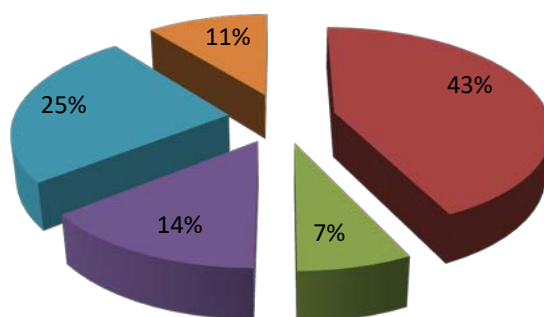
En aquest àmbit, també s'ha fitxa el Document 1012 (fitxa núm. 139). És el document més antic que fa referència a Sant Adrià de Besòs, conservat en el diplomatarí de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Es tracta del pergamí ACB, perg.1-1-1189. Original, que mesura, 326 x 422 mm.

PATRIMONI IMMATERIAL

Dins d'aquesta tipologia s'han inclòs dins el Mapa del patrimoni cultural de Sant Adrià de Besòs 28 elements que es poden agrupar en cinc tipologies: manifestacions festives, tècniques artesanals, tradició oral, música i dansa i costumari. Destaca de les altres la tipologia de Manifestacions festives, amb un 43%, seguida de la Música i dansa, amb un 25%. Aquest fet denota un gran dinamisme en quant a participació ciutadana.

Patrimoni immaterial

■ Manifestacions festives ■ Tècniques artesanals ■ Tradició oral ■ Música i dansa ■ Costumari

Manifestacions festives

De les 12 manifestacions festives inventariades podem destacar com a festa principal la Festa Major (fitxa núm. 38). És la més tradicional, la més participativa i la que aplega a més gent. Però a més cada barri té una festa pròpia (fitxes núms. 52, 53, 103, 104, i 105). Amb la festa Major també es relaciona l'elaboració artesanal del pastís Arc de Sant Adrià (dins la tipologia de tècniques artesanals).

També hi ha un parell de festes del cicle de l'any, que per Sant Adrià adquireixen certa importància pel seu dinamisme i grau de cohesió social que aconsegueixen. Són la Cavalcada de reis (fitxa núm. 42) i el Carnestoltes (fitxa núm. 41).

Hem fitxat alguna activitat festiva més minoritària però d'igual transcendència participativa, que surt de la pròpia comunitat, amb la voluntat de recuperar antigues tradicions, i amb un bagatge més religiós. Serien els casos de la Festa del Corpus (fitxa núm.50) i el Via Crucis (fitxa núm.51). Un element inventariat que ja no se celebra és el Pessebre vivent de La Catalana (fitxa núm. 54). Però s'ha inventariat per la seva repercussió social i l'alt grau de participació i cohesió que generava. Sempre s'està a temps per recuperar-lo.

Tècniques artesanals

S'han documentat dues tècniques, una relacionada amb l'entorn i l'altra amb la gastronomia. La primera consisteix en l'Ofici de passador (fitxa núm. 55) i la segona és el Pastís de l'arc de Sant Adrià (fitxa núm. 39).

En el cap de setmana més proper al 12 de febrer es fa la Festa dels Passadors de Sant Adrià de Besòs, que ha estat inscrita al Catàleg del Patrimoni Festiu de Catalunya. Aquest ofici suposava una de les formes de subsistència més característica de Sant Adrià. Els passadors eren homes que es dedicaven, per una banda, al transport de mercaderies i persones d'una riba a l'altra del riu Besòs, i per l'altra, a la construcció i manteniment d'una palanca de fusta que salvava el riu. A causa de la condició natural d'aquest i les fortes pujades del cabal durant les riuades, era inviable el manteniment d'un pont estable. Per tant, l'ofici de passador va esdevenir primordial.

El pastís de l'Arc de Sant Adrià està fet amb pasta de full, amb la forma de l'arc gòtic de Sant Adrià, icona de la ciutat, i farcit amb crema de maduixa, que també és un dels elements representatius i simbòlics del municipi; ja que aquestes fruites eren el conreu típic del Sant Adrià agrícola. Tot i que popularment és conegut amb el nom de "pastís de festa major" o "pastís de Sant Adrià" el seu nom és Arc de Sant Adrià, i de fet, per la seva elaboració, tècnicament no es pot catalogar com a pastís. És un dels actes de la festa Major o festa patronal de Sant Adrià, que se celebra el 8 de setembre.

Tradicció oral

S'han documentat 4 elements relacionats amb la tradició oral. Dues corresponen a llegendes; una té a veure amb la toponímia i l'altra és una tradició transmesa oralment sobre el tancament d'una fàbrica; en concret la de La Polydor.

La llegenda de l'arc adrianenc (fitxa núm. 57) vol explicar el motiu pel qual l'arc de sant Adrià es troba on es troba. Conta que quan Juli Parellada era l'amo de Can Serra va tenir, als seus terrenys, molt a prop de Cal Tondo, un duel a mort amb un altre home. En sortir-ne il·lès, decidí construir una església al mateix espai on tingueren lloc els fets per tal d'agrair a Déu que ell seguís en vida. Així doncs, comprà l'arc que provenia del convent de les Carmelites de Barcelona, com a portal de la futura església, però morí abans de la seva construcció, quedant doncs l'arc solitari guarnint el jardí.

Auca que recull de llegenda de l'arc adrianenc

La segona llegenda que recollim és la del moliner de La Verneda (fitxa núm. 48). La recull J. Rovira (1951:8) en el seu treball històric sobre La Verneda i que explica que "durant la guerra del francès del 1800 [...] hi havia de moliner un brau mosso de nom Josep. Aquest, un dia que els dragons francesos volgueren fer de les seves al molí, es revoltà com a bon patriota, i fou vexat i bufetejat pels francesos. Encès d'ira, ho abandonà tot i s'allistà a una partida de voluntaris, i al cap de poc fou cabdill de totes les guerrilles que situades en aquest

pla de Barcelona, hostilitzaven contínuament als invasors estrangers. Aquest mosso del molí de la Verneda amb el temps arribà al grau de general, i fou el cèlebre general Josep Manso i Solà, conegut arreu pels seus fets d'armes contra les tropes napoleòniques".

Música i dansa

Les sardanes i els goigs són els protagonistes d'aquesta tipologia patrimonial. S'han documentat un total de cinc goigs⁷ que es cantaven a les diferents esglésies del municipi (fitxes núms. 43, 44, 45, 49 i 111). En aquesta tipologia s'inventaria el goig imprès, com a objecte bibliogràfic i editat, sinó el fet antropològic i musical d'aquests himnes cantats.

El darrer grup fa referència a les sardanes. A la fitxa número 89 s'han documentat un conjunt de sis sardanes relacionades amb Sant Adrià de Besòs. A més, a la fitxa Adrianenca (núm. 99) s'ha individualitzat l'himne de Sant Adrià amb música d'Esteve Guasch Lloberas i lletra d'Antoni Cuatrecasas Manovens i recuperat per la Coral de Sant Adrià el juliol de 1994, la qual cosa va ser notícia al butlletí municipal "Ajuntament Informa".

Costumari

En aquesta tipologia s'han fixat tres elements ben diferents l'un de l'altre: l'Auca de l'Arc adrianenc (fitxa núm. 138); el Color porpra (fitxa núm. 60) i el Mercat d'Encants (fitxa núm. 56).

L'auca de l'arc adrianenc també explica la història d'aquest element. Fou promoguda pel Col·lectius Dones del Futur, entitat creada l'any 1995. Una de les seves primeres accions fou aquesta auca. S'emmarcava dins els objectius de conèixer l'entorn immediat de la seva ciutat i els seus "signes d'identitat".

La fitxa del color porpra és ben curiosa. A Sant Adrià, el color porpra és un element d'alt valor simbòlic, vinculat al bisbe de Barcelona, senyor medieval de sant Adrià. És un colorant que es troba entre el vermell i el blau però la tonalitat que s'utilitza a la ciutat s'apropa més al carmí. S'utilitza en el fons de l'escut municipal, ja que té a veure amb l'origen del domini feudal com a baronia episcopal del bisbat de Barcelona. És històricament un color que ha representat des dels fenicis, poder i estatus, ja que la seva obtenció era molt costosa i per tant el seu preu era altíssim. Durant l'època romana el seu ús es limitava als emperadors,

⁷ Els goigs són cançons populars o poesies de caire religiós, adreçades als sants, santes, la Mare de Déu o Crist i tradicionalment es canten en les festivitats religioses. Acostumen a tenir dues parts: a la primera s'explica la vida, miracles i martiri del sant; mentre que a la segona se li fan peticions de protecció per a la comunitat. La tradició dels goigs té els seus orígens en la representació dels misteris medievals. La primera vegada que es troba documentada la paraula goigs és a la Crònica de Ramon Muntaner (1325-1328), on consta que ja se'n cantaven, i el primer text conegut de goigs són els Goigs de Nostra Dona, conservats al manuscrit del Llibre vermell de Montserrat (de final del segle XIV).

militars i senadors, i per tant s'associava amb l'autoritat. El seu ús distingia reis i prínceps però també l'utilitzaven els cardenals. El color porpra representava el poder eclesiàstic i el seu ús era notable, ja que les estoques que portaven els capellans eren d'aquest color. Actualment encara el vesteixen.

El mercat dels Encants és un mercat ambulant setmanal que se celebra cada dimarts pel matí, a excepció de coincidir en un dia festiu. El lloc de celebració, actualment, és sota el pont de l'autopista. S'hi venen productes de tot tipus, des d'alimentació fins a cosmètics, passant per tèxtils, pells, joguines, productes de ferreteria, etc. Amb més de vuitanta anys de trajectòria ininterrompuda, el mercat d'encants és un símbol de la vitalitat comercial i social del municipi.

PATRIMONI NATURAL

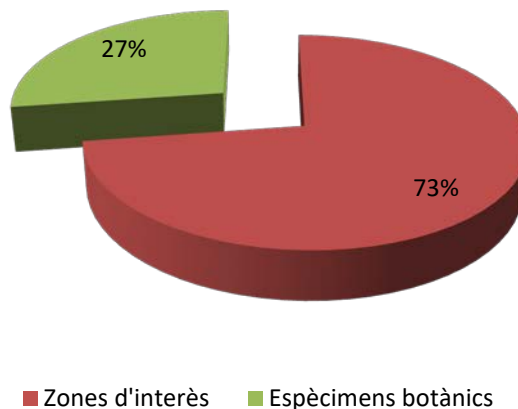
Pot semblar que en una ciutat com sant Adrià de Besòs, parlar de patrimoni natural és una quimera; però res més lluny de la realitat. Un dels elements més definidors del municipi no és cap altre que el riu Besòs, inclòs en el propi nom oficial.

Aquest riu ha passat per moltes circumstàncies al llarg dels temps, i ha generat una part vital del tarannà adrianenc, deixant empremta en tots els àmbits del patrimoni: arquitectònic, documental, immaterial i, evidentment, natural.

S'han inclòs 11 elements en el Mapa de Sant Adrià de Besòs relacionats amb el patrimoni natural. Es divideixen en dues tipologies o categories: les zones d'interès natural i els espècimens botànics singulars.

Patrimoni natural

Zones d'interès

S'han documentat 8 zones d'interès de transcendència i rellevància variable. Tenim un parell de zones enjardinades com pot ser la Plaça de la Palmera (fitxa núm. 34) i, en una dimensió més gran, el Parc del Besòs (fitxa núm. 28). Paradoxalment el Parc del Besòs és l'únic testimoni del pulmó verd que havia dissenyat Alfons Cerdà.

També hi trobem la Zona de nidificació de l'oreneta de l'espècie *Delichon urbicum* (fitxa núm. 137). Sant Adrià de Besòs és un dels municipis amb la colònia d'orenetes cuablanca més important de l'àrea metropolitana. Aquest fet es deu a la seva proximitat amb el riu, ja que per construir el seu niu, refer-lo o alimentar-se, aquesta espècie troba en aquest ambient tot el necessari per a la seva supervivència.

A l'espai de Can Serra, seu del Museu d'Història de la Immigració de Catalunya, hi ha dos zones d'interès ben contraposades, però que es complementen a la perfecció. Per un costat el Jardí de Can Serra (fitxa núm. 87) i, per l'altre, l'Hort urbà Museu de la Història de la Immigració de Catalunya (fitxa núm. 86).

Una de les zones més singulars i interessants és el parc d'esculls submarins (fitxa núm. 72), situat dins l'aigua, al davant de l'antiga Central Tèrmica de Sant Adrià de

Nius d'orenetes a l'edifici de l'Ajuntament.

Besòs. L'any 1913, amb la construcció de la central, s'instal·laren uns pantalans submarins que permetien captar aigua de refrigeració. Un cop obsolets, l'any 1953 s'abandonen. Anys després, durant les obres de desmantellament dels pantalans de la Central s'adonen que al voltant d'aquestes estructures més antigues s'hi ha creat un biòtop. Algunes de les espècies viuen en les estructures existents, i les aprofiten per a la posta d'ous.

El 2017 se signa un conveni entre Endesa, l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, l'Ajuntament de Badalona i el Consorci del Besòs, pel qual Endesa cedeix els pantalans submarins de l'antiga Central Tèrmica de Sant Adrià de Besòs. Aquest fet permetrà conservar les velles estructures sota l'aigua i la creació d'un parc d'esculls artificials en el tram litoral comprés pels termes de Badalona i Sant Adrià de Besòs per tal de recuperar i potenciar la biodiversitat marina, malmena pels usos industrials. El projecte també contempla la recuperació del front litoral i la promoció de l'educació ambiental.

La recuperació de les dunes i la platja de Sant Adrià de Besòs (fitxa núm. 136) del litoral nord de Barcelona es va iniciar l'any 1982, gràcies en part a la construcció del col·lector de llevant. Les successives transformacions urbanístiques vinculades als Jocs Olímpics del 1992 i les de 2004 amb el Fòrum Universal de les Cultures va permetre recuperar el front litoral al voltant de la desembocadura del riu Besòs. La zona més propera a Badalona era la zona més degradada a causa de l'antiga ocupació industrial. A la primavera de 2011 amb el tancament de la central tèrmica es va iniciar la fase de desmuntatge deixant les tres xemeneies i la nau de turbines i es neteja la zona litoral.

I aquesta fitxa ens porta directament a la del Riu Besòs (fitxa núm. 100). El riu ha estat l'eix geogràfic, simbòlic i mental de la població adrianenca. La seva importància és difícil de mesurar en termes quantificables. Però, avui en dia, enmig d'una gran zona metropolitana, amb el canvi d'usos dels espais associats pren una rellevància superior. La llera del riu és una zona d'esponjament, corredor biològic, espai d'esbarjo i de relació, ecosistema d'ecosistemes.

Les aigües del riu han estat històricament emprades per al regadiu dels conreus de Barcelona. Durant els anys 70 i 80 del s. XX, degut a la forta pressió demogràfica i industrial, es converteix en el riu més contaminat d'Europa. Aprofitant l'arribada de les Olimpíades l'any 1992, i la remodelació urbanística del Fòrum Universal de les Cultures l'any 2004, es promouen campanyes molt importants de neteja, rehabilitació dels espais naturals i del delta i s'inaugura el Parc Fluvial del Besòs que ocupa un total de nou quilòmetres de llera i 115 hectàrees (des de la confluència del riu Congost fins a la desembocadura). L'any 2012 la

Generalitat de Catalunya, a petició de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, declara refugi de pesca la desembocadura del riu Besòs.

El 15 de juliol de 2020 s'acorden les zones de platja i dunes adjacents a la desembocadura per tal de promoure la biodiversitat dels hàbitats, la flora i la fauna en aquesta zona i evitar així la presència humana

Espècimens botànics singulars

Pel que fa a aquesta tipologia; els tres espècimens singulars són: els Eucaliptus del Passeig de la Pollancreda (fitxa núm. 88); els Plataners de la carretera de Mataró (fitxa núm. 26) i les Robínies de la plaça de Joan Rovira i Costa (fitxa núm. 30).

ESTAT ACTUAL DELS ELEMENTS FITXATS

En aquest capítol analitzarem la situació actual dels elements documentats des d'una múltiple perspectiva: la situació en que es troben en quant a protecció jurídica; l'estat de conservació, la titularitat dels béns i la cronologia.

Des d'un punt de vista del concepte de patrimoni cultural, entès aquest com a llegat o herència del que la nostra societat n'és hereva amb l'obligació de transmetre'l a les generacions futures en les millors condicions possibles, els trets que més ens interessin en aquest apartat són, sens dubte, la situació jurídica i l'estat de conservació.

En aquest procés caldria tenir en consideració, sobretot, dos conceptes que ens poden ajudar per tal de fer-ho possible: el concepte de salvaguarda i el concepte de desenvolupament urbanístic sostenible. Cal entendre salvaguarda com les mesures encaminades a garantir la viabilitat del patrimoni cultural material, immaterial, incloent-hi la identificació, la documentació, la investigació, la preservació, la protecció, la promoció, la valoració, la transmissió i la revitalització d'aquest patrimoni en els seus aspectes diversos. La conservació en concret es centra més en la situació física del bé; però la salvaguarda implica mesures més enllà de la restauració física de l'edifici, conjunt o element en qüestió.

El concepte de desenvolupament urbanístic sostenible es defineix en l'article 3 del Decret 305/2006, de 18 de juliol, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei d'urbanisme⁸: L'exercici de les competències urbanístiques i, en particular, de la potestat de planejament, es regeix pel principi de desenvolupament urbanístic sostenible definit a l'article 3 de la Llei d'urbanisme, el qual té com a objectiu la utilització racional del territori, a fi de garantir la qualitat de vida de les generacions presents i futures. En el cas del patrimoni cultural i natural comporta conjuminar les següents finalitats:

- La protecció i gestió adequada del medi ambient i del patrimoni natural, mitjançant la preservació de les funcions ecològiques del sòl, la millora de la qualitat ambiental, la gestió del paisatge per tal de preservar-ne els valors, la utilització racional dels recursos naturals i el foment de l'eficiència energètica mitjançant l'elecció dels emplaçaments i l'ordenació de manera que tinguin en consideració les condicions geogràfiques i climàtiques que poden influir en l'estalvi energètic i el millor manteniment de les edificacions.
- La protecció del patrimoni cultural, mitjançant la conservació, recuperació i millora dels immobles que l'integren, dels espais urbans rellevants, dels elements i tipologies

⁸ Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 4682 del 24 de juliol de 2006.

arquitectònics singulars, dels paisatges de valor cultural i històric i de les formes tradicionals d'ocupació humana del sòl.

PROTECCIÓ LEGAL

El primer paràmetre que analitzem és el de la situació jurídica dels elements fixats i documentats. És a dir, quants d'aquests elements tenen una protecció jurídica i quants no i quins tipus de protecció tenen. En aquest apartat només farem una diagnosi descriptiva a partir de planejament urbanístic municipal, sense fer-ne valoracions. Cal completar aquesta visió amb la lectura del capítol corresponent de recomanacions. Allí s'avaluarà l'adequació de les mesures preses i la necessitat d'incorporar-ne de noves.

El context normatiu vigent català que incideix sobre la Protecció del Patrimoni Cultural català és la Llei 9/1993 de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català.

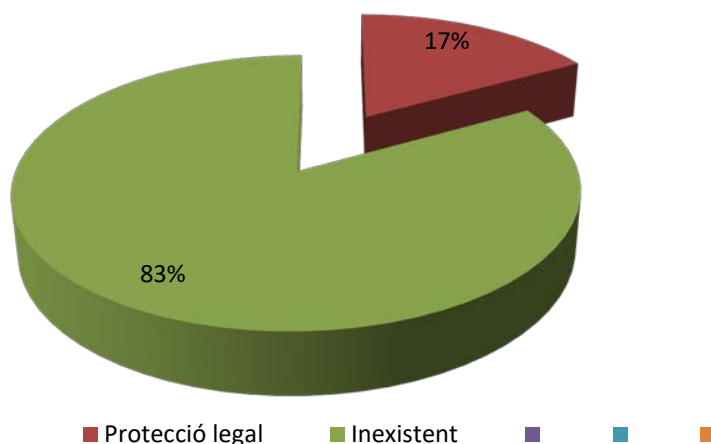
La Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català (LPCC), estableix dos categories de protecció comunes a béns mobles i immobles: els Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN) i els béns catalogats. D'altra banda, la llei protegeix genèricament la resta de béns integrants del patrimoni cultural català, segons el concepte definit en l'article primer, encara que no estiguin detectats. Pel que fa a la màxima categoria de protecció, els Béns culturals d'Interès Nacional (BCIN), equiparables als Béns d'Interès Cultural (BIC) de la legislació estatal (1985), s'atribueix a la Generalitat la facultat de declarar-los.

La Llei crea una segona esfera de protecció dels béns del patrimoni cultural de menor rellevància, els béns catalogats, els instruments de protecció i de control dels quals recauen, si són immobles, en els municipis (o bé en les consells comarcals, si el municipi té menys de 5.000 habitants). Aquesta figura es denomina Béns Culturals d'Interès Local (BCIL).

Dels 142 elements inclosos en el Mapa del Patrimoni Cultural i Natural de Sant Adrià de Besòs, només 24 tenen alguna mena de protecció legal. El planejament urbanístic no disposa d'un Catàleg de Béns protegits, ni tampoc de cap Pla Especial de Protecció del Patrimoni. El 2002 es va elaborar una proposta de catàleg, que no va ser aprovada.

Protecció

Dels 24 elements protegits, dos responen a la categoria de Béns culturals d'Interès Nacional (BCIN) i 21 a la de Béns Culturals d'Interès Local (BCIL). S'ha d'afegir un element protegit per la normativa de protecció a les orenetes.

Béns Culturals d'Interès nacional (BCIN)

Sant Adrià no té cap edifici declarat BCIN. Però segons el Decret 571/63 14 de març sobre *protección de los escudos, emblemas, piedras heráldicas, rollos de justicia, cruces de término y piezas similares de interés histórico-artístico* recollit per la disposició addicional segona de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español i també per una addicional de la Llei 9/1993 de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català, els escuts heràldics antics de pedra es classifiquen, respectivament, com a BIC i com a BCIN.

En el cas de Sant Adrià de Besòs, disposem de dos casos, que corresponen a l'Escut Episcopal (fitxa núm. 29) i a l'Escut nobiliari de Can Rigalt (fitxa núm. 65).

Béns Culturals d'Interès Local (BCIL)

D'acord amb l'article 15 de la Llei 9/1993, "els béns integrants del patrimoni cultural català que, tot i llur significació i importància, no compleixin les condicions pròpies dels béns culturals d'interès nacional han de ser inclosos en el Catàleg del Patrimoni Cultural Català". L'article 17 fixa que "la catalogació de béns immobles s'efectua mitjançant llur declaració com a Béns Culturals d'Interès Local". Aquesta declaració és a càrrec de l'ajuntament.

L'Ajuntament de Sant Adrià ha anat fent declaracions de BCIL's en diferents moments mitjançant acords de Ple. El llistat de BCIL's de Sant Adrià és el següent:

Nom de l'element	Núm. fitxa
Arc Gòtic de Sant Adrià	4
Ateneu Adrianenc	13
Bust d'homenatge al President Macià	2
Can Rigalt	22
Can Serra	21
Casal de la Dona (Antic Ajuntament)	16
Centre Cívic La Mina	24
Creu de Terme de Sant Adrià	5
Creu de Terme de Sant Martí de Provençals	6
El Polidor o Polydor	23
Escultura en Homenatge al President Companys	3
Església de Sant Adrià	19
Església de Sant Joan Baptista	20
Estany i Font de la placeta Francesc Macià	33
Les Tres Xemeneies i edifici de turbines de la Central Tèrmica del Besòs.	31
Parc del Besòs	28
Plataners de la carretera de Mataró	26
Pont de Cristòfol de Moura	27
Rail del tramvia de foc	25
Refugi antiaeri de la Guerra Civil	17
Xemeneia de l'antiga fàbrica C.E.L.O.	11

El cas és que les fitxes 2, 5, 6 i 26 corresponen a béns mobles o naturals, categories que no corresponen al que descriu la llei de patrimoni com a susceptibles de ser catalogats com a Béns Culturals d'Interès Local, per que no són bens culturals immobles. Per aquests casos caldria establir altres categories, però això hauria de ser dins un Pla Especial de Protecció del Patrimoni.

El darrer BCIL declarat ha estat el conjunt de la Central tèrmica de les 3 Xemeneies i l'edifici de turbines, el 2016. El preceptiu informe tècnic el va redactar la OPC de la Diputació de Barcelona. La protecció d'aquest edifici emblemàtic va tenir un important ressò mediàtic. És es un dels edificis catalogats més moderns del país (va ser construït a mitjans dels anys 70

del segle XX) i destacava no només pels seus valors històrics i paisatgístics, sinó també pels seus valors simbòlics i identitaris. ENDESA, la propietària, va recórrer la declaració als tribunals, però el TSJC va ratificar la catalogació com a BCIL el 2019.

Zona de nidificació d'orenetes

Totes les orenetes són espècies protegides per la Llei 22/2003 de 4 de juliol de protecció dels animals (DOGC 3926 del 16 de juliol de 2003), pel seu paper beneficiós en el control de plagues i insectes, com a àvides insectívores que són. Els seus nius, com tots els de les espècies protegides, no es poden destruir, tot i que no estiguin ocupats. Per tant, és necessària una autorització, que atorga el Departament de Territori i Sostenibilitat. Únicament es donen autoritzacions d'aquest tipus quan es fan obres de rehabilitació (en aquest cas, només s'autoritza a retirar els nius fora de l'època de cria i s'obliga a mantenir les condicions favorables perquè després de les obres les orenetes puguin tornar a fer-hi els nius), per enderrocs inevitables (construccions en risc d'enrunament) o per situacions sanitàries molt clares.

ESTAT DE CONSERVACIÓ

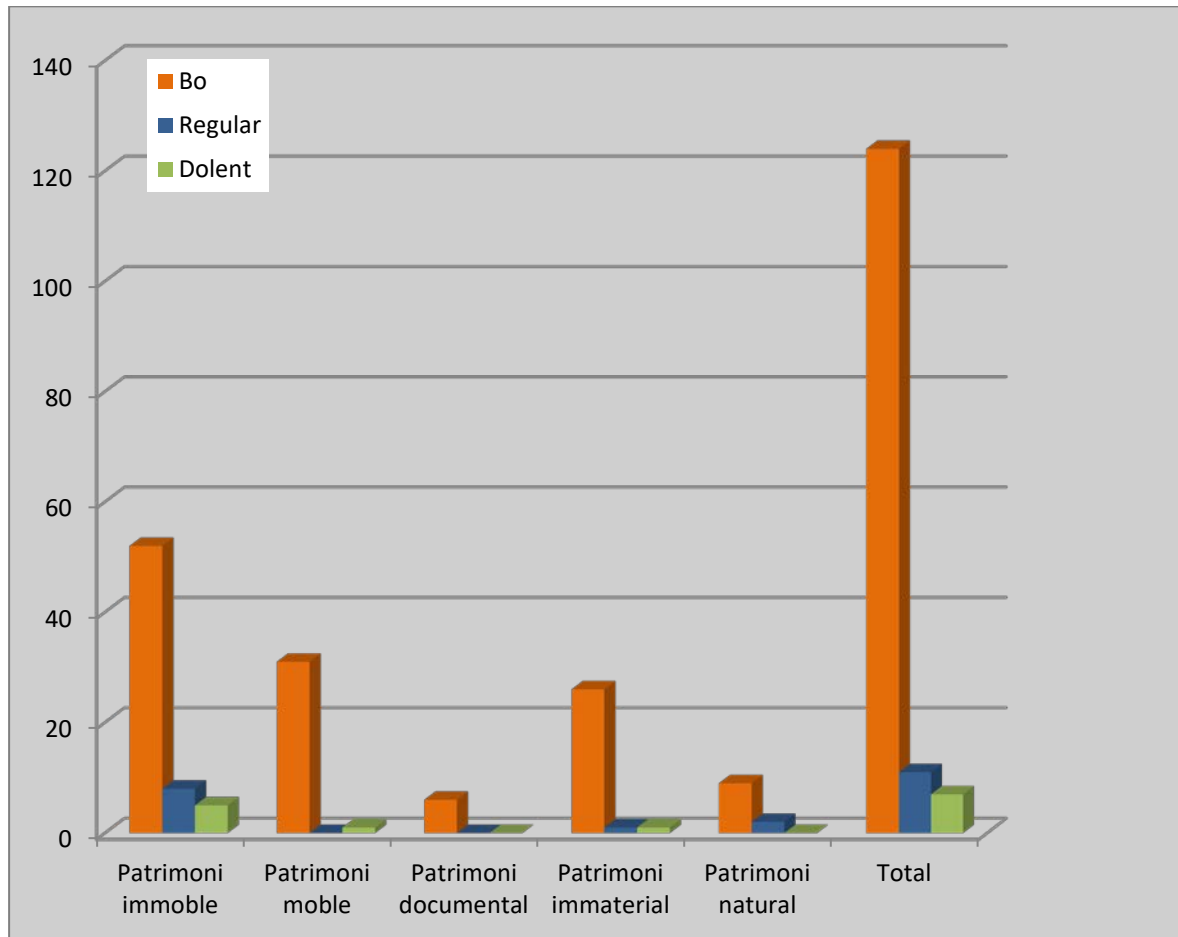
La gràfica que presentem ens mostra l'estat de conservació dels 142 elements del mapa de Sant Adrià de Besòs amb els àmbits per separat i per la totalitat dels elements inventariats. Es pot afirmar amb més rotunditat del que acostuma a ser habitual, que el patrimoni cultural i natural del municipi gaudeix d'un molt bon estat de conservació. L'àmbit que presenta en xifres absolutes un millor estat de conservació és el patrimoni documental. Això es deu sens dubte a la bona feina que des de les institucions pertinents s'està fent en aquest sentit, tant les públiques com les particulars.

L'àmbit del patrimoni moble també presenta una molt bona estadística. Només hi ha un element que no gaudeix d'un bon estat de conservació, es tracta de les fites del pont del passadors (fitxa núm. 101), ja que no és possible identificar les seves inscripcions degut al seu mal estat.

El patrimoni immaterial documentat en aquest mapa també gaudeix d'una excel·lent salut ja que es tracta d'elements vius, com la Festa Major (fitxa núm. 38), o les festes de barris (fitxes núm. 52,53, 103, 104 i 105) i la Festa dels passadors (fitxa núm. 40), per posar només els exemples més evidents. Existeix la voluntat de mantenir els vincles entre els diferents veïns i veïnes a través de les diferents manifestacions festives. Només hi ha una petita llacuna en aquest àmbit, el pessebre vivent de La Catalana (fitxa núm. 54), que fa uns anys que es va deixar de fer. I és una llàstima perquè tothom amb qui he parlat en guarda

un bon record i feia una tasca de cohesió i dinamització social molt bona. Molta gent l'esperava amb ànsia i la comunitat portadora en tenia molta cura.

Font: elaboració pròpia

El patrimoni immoble inventariat es troba en un bon estat de conservació. Sobretot els edificis. L'ús continuat d'un edifici, ja sigui com habitatge, espai laboral o lúdic n'és la seva principal salvaguarda. Per contra quan un edifici s'abandona, comença el seu deteriorament, fins a portar-lo a la situació de ruïna o, fins i tot, a desaparèixer. El desús és el principal enemic per mantenir un bon estat de conservació. Un altre concepte sempre difícil de quantificar quan es parla d'estat de conservació i que no té res a veure amb l'estructura i la estabilitat arquitectònica és el de restauració respectuosa o reforma indiscriminada. Hi ha edificis que poden tenir un bon estat de conservació a nivell estructural, però haver patit una reforma sense tenir en compte els materials o les tècniques constructives pròpies necessàries per preservar la seva fesomia original.

L'ús continuat, ja sigui productiu o residencial, és la millor garantia per la continuïtat de l'immoble. També és un factor essencial de sostenibilitat paisatgística. Per tant és bo afavorir accions que facilitin la continuïtat d'aquestes estructures.

Pel que fa als elements arquitectònics, es tracta sovint d'elements que han estat abandonats perquè la funció per la que es van crear ja no existeix o perquè no han tingut el manteniment necessari: per exemple, els rellotges de sol o les basses.

El conjunt del nucli de La Verneda (fitxa núm. 80) presenta múltiples estats de conservació, segons l'habitatge del què parlem. Hi ha cases que es mantenen en bon estat, amb unes reformes respectuoses amb la tipologia constructiva i els materials adequats. En canvi, en altres no hi ha hagut manteniment des de fa molt temps, o ha patit reformes poc respectuoses. Fins i tot, se n'han destruït unes quantes.

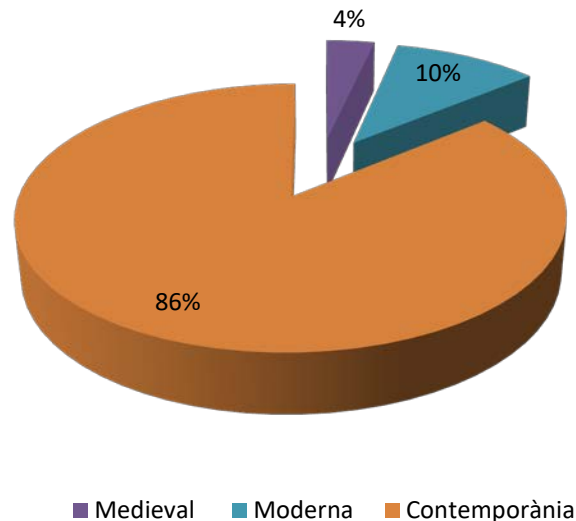
L'edifici que mostra un estat d'abandonament i manca de manteniment es can Rigalt. L'element que es troba en pitjor estat de conservació és el parapet dels afusellaments del Camp de la Bota (fitxa núm. 83). L'element, pràcticament desaparegut, l'hem catalogat com a jaciment arqueològic ja que es troba sota l'aigua i al mig del port esportiu del Fòrum.

CRONOLOGIA

En referència a la cronologia dels elements inclosos en el Mapa de Sant Adrià de Besòs, com mostra de forma contundent la corresponent gràfica, predominen els elements d'època contemporània. Aquesta és una dada que no ens ha de sorprendre, ja que és coherent amb l'evolució històrica del municipi, que s'explica en el capítol corresponent.

El petit llogarret que era Sant Adrià de Besòs abans de l'eclosió demogràfica deguda a la industrialització de la zona a partir dels anys 20 del segle passat queda reflectit en aquesta gràfica. Per tant, parlem d'un patrimoni ple de contemporaneïtat, amb alguns trets molt característics i específics que comentarem més endavant.

En aquest gràfic no s'han considerat els elements relacionats amb el patrimoni natural, tal com espècimens singulars o zones d'interès, ja que es regeixen per altres criteris.

TITULARITAT

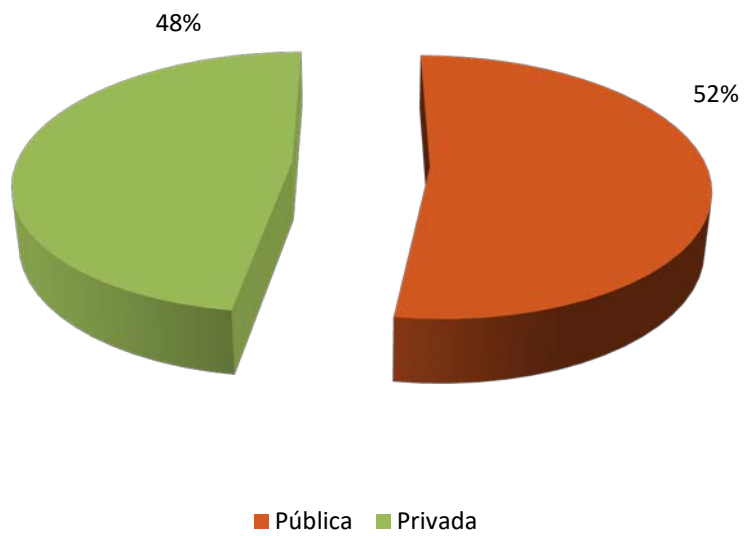
Malgrat que la titularitat a la fitxa i, sobretot, a nivell estadístic es computa entre la propietat privada i la propietat pública, cal fer un parell d'esments. En primer lloc, existeix una variable que comptabilitza béns d'accés públic però de titularitat privada. Es tractaria de béns mobles o documentals eclesiàstics o d'entitats privades. És el cas de 6 elements.

Un segon aclariment necessari fa referència a una sèrie d'elements, específicament del patrimoni cultural immaterial, que no tenen una adscripció concreta ja que es tracta de festes, llegendes, manifestacions festives d'abast públic, però socialment parlant, no administrativament. En concret és el cas de 31 elements. Aquestes casuístiques no s'han tingut en compte a l'hora de fer el gràfic.

En el Mapa de Sant Adrià de Besòs, el fet més destacable és la paritat entre titularitat pública (52%) i la titularitat privada (48%). Però cal pensar que moltes fitxes on es descriuen conjunts arquitectònics i que corresponen a béns de titularitat privada inclouen diversos habitatges o immobles, que si s'individualitzessin faria incrementar notablement el percentatge d'aquesta titularitat. No és el mateix un monument de la via pública, propietat del municipi, que un barri, on hi ha desenes de propietats i propietaris, dins una única fitxa.

Titularitat dels béns

ELEMENTS NO FITXATS

En l'elaboració dels Mapes de Patrimoni Cultural d'un municipi, tal i com estableixen els corresponents Plecs de Prescripcions Tècniques, hi ha elements que no s'han de fixar mai. És el cas de les entitats o associacions culturals o esportives, les biblioteques o altres equipaments culturals, l'escut municipal, els personatges il·lustres, els esdeveniments o festivals.

Els mapes del patrimoni no són el cens de recursos culturals del municipi. No es tracta de documentar l'activitat cultural al llarg de l'any, ni aquelles festes comunes assenyalades en el calendari; sinó només aquelles que tenen un determinat component patrimonial, històric, identitari o tradicional.

Tampoc s'han de fixar elements poc singulars o dubtosos, que no siguin prou representatius dels valors originals d'un estil o època concreta; bé per formar part d'un conjunt indeterminat dins el volum construït, bé perquè ha perdut en el decurs del temps aquells trets característics que el feien rellevant.

Tampoc s'han de fixar elements de gran valor patrimonial però que s'hagin destruït, o que no s'hagin pogut localitzar tot i tenir-ne referències per informació oral o bibliogràfica.

Evidentment, tampoc s'han de fixar elements que es troben en el terme municipal del poble veí, tot i que s'hagi cregut sempre que pertanyien al municipi en qüestió.

Hi ha una sèrie de celebracions comunes a tots els municipis de Catalunya i, tot i que poden tenir la seva importància social, no requereixen un tractament patrimonial: Sant Jordi, Diada Nacional de Catalunya, o Nadal.

Tot i el que acabem de dir, en el decurs del Mapa es detecten alguns elements que tot i no merèixer fitxa (elements poc rellevants, dubtosos, no localitzats, desapareguts, etc) si que pertoca citar en aquesta memòria, com a elements no fitxats.

A continuació teniu el llistat sencer de tots aquests elements:

Àmbit	Tipologia	Codi	Element	Causa
Patrimoni immoble	Edifici	1.1	Església de la Mare de Déu de les Neus	No reuneix els valors històric o artístic suficient.
	Edifici	1.1	Molins fariners	No se'n conserven les restes.
	Edifici	1.1	Can Sabater o Ca l'Agustí	Enderrocada
	Edifici	1.1	Ca l'Augusta	Enderrocada
	Edifici	1.1	Can Co o Can Coll	Enderrocada
	Edifici	1.1	Can Farinetes	Enderrocada
	Edifici	1.1	Ca l'Esquerrà	Enderrocada
	Edifici	1.1	Cal Tondo	Enderrocada

	Edifici	1.1	Can Viudet	Enderrocada
	Edifici	1.1	Masia de la Barca	Enderrocada
	Edifici	1.1	Cal Manel	Enderrocada
	Edifici	1.1	Antic Hostal	Enderrocat
	Edifici	1.1	Cinema Recreo	Enderrocat
	Edifici	1.1	Edifici Sindicat de Pagesos	Enderrocat
	Edifici	1.1	Cal Joanet de La Mina	Enderrocat
	Edifici	1.1	Fàbrica Llambrich	Enderrocada
Patrimoni immoble	Element arquitectònic	1.3	Relotge de sol de Ca l'Augusta	Desaparegut
	Element arquitectònic	1.3	Relotges de sol de l'antiga església de Sant Adrià	Desaparegut
	Element arquitectònic	1.3	Relotge de sol de Can Sabater	Desaparegut
Patrimoni immoble	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri de la plaça de l'església	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri de la plaça del mercat	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri del carrer de les Corts Catalanes	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri del carrer de Barcelona	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri de Polydor	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri de les escoles	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri del carrer de Lleida	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri del carrer de Sant Joaquim	Només referenciats documentalment
	Obra civil	1.5	Refugi antiaeri del carrer d'Andreu Vidal	Només referenciats documentalment
Patrimoni documental	Fons documental	3.2	Plànol cadastral ADB	Inclòs en un altre fons
	Fons documental	3.2	Document 985 "Territori/municipi Besòs"	Inclòs en un altre fons
Patrimoni immaterial	Manifestació festiva	4.1	Pastorets	No ha arrelat prou
	Manifestació festiva	4.1	Processó de La Mina	Perduda
	Manifestació festiva	4.1	Festa dels Tres Tombs	Perduda
	Manifestació festiva	4.1	Caramelles	Perduda
	Manifestació festiva	4.1	Festa de la Mare de Déu del Roser	Perduda
Patrimoni natural	Zona d'interès	5.1	Font de La Mina	Desapareguda

BIBLIOGRAFIA

AA.VV (1997). Aquells tres tramvies, dins Revista de Badalona, (15-11-1997). Ajuntament de Badalona.

ALSINA, J. R. i PIULACHS, M. (2002). "Sant Adrià de Besòs, història d'un canvi." Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, EL PUNT.

ALSINA, Josep Rafael; PIULACHS, Mayte (2002). El que queda dels projectes de Cerdà, dins Sant Adrià de Besòs, història d'un canvi, pp. 70-71. El Punt. Sant Adrià de Besòs.

ALZINA, Josep Rafael; PIULACHS, Mayte (2002). L'agermanament fluvial, dins Sant Adrià de Besòs, història d'un canvi, pp. 174 - 175. Ed. El Punt. Sant Adrià de Besòs.

ALZINA, Josep Rafael; PIULACHS, Mayte (2002). La reanimació de les platges, dins Sant Adrià de Besòs, història d'un canvi, pp. 142 - 143. Ed. El Punt. Sant Adrià de Besòs.

ALZINA, Josep Rafael; PIULACHS, Mayte (2002). Reconquerint el litoral, dins Sant Adrià de Besòs, història d'un canvi, pp. 126 - 129. Ed. El Punt. Sant Adrià de Besòs.

ALZINA, J. PIULACHS, M. (i altres) (2004): "Sant Adrià de Besòs més enllà del Fòrum". Barcelona, El Punt.

ANDINO, Héctor et alii (2005). Atlas dels ocells nidificants del Maresme. Andino, H; Badosa, E; Clarabuch, O i Llebaria, C. editors. Barcelona.

ARDLEY, Neil (1979). Las aves. Editorial Fontalba. Barcelona.

BATLLE, Enric i ROIG, Joan (1989). Puente sobre el Besos; dins Revista El Croquis. Any VIII, nº 39 Abril 1989.

BAUCELLS, J.; FÀBREGA, À.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C. (2006). Diplomatarí de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI. Fundació Noguera, Barcelona. Volum. I. 482-485.

BELLMUNT, J.; TARRAGÓ, G.; CUARTERO, D. (1987). Projecte de remodelació de la Plaça de l'Església i del seu entorn. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

BELLOSTES, J. i ARNAU, N. (2002): Catàleg de béns culturals d'interès local del municipi de Sant Adrià de Besòs.

BOJ, I. i GUAITA, P.(Coord.)(2007): "La Riudada de 1962 a Sant Adrià".

BOSCH MARTÍNEZ, Laura (2005). Primer cens dels nius d'oreneta vulgar (*Hirundo rustica*), Cabrils (El Maresme). Inèdit.

BOSCH MARTÍNEZ, Laura (2005). Primer cens dels nius d'oreneta cuablanca (*Delichon urbica*), Cabrils (El Maresme). Inèdit.

CALPENA, Enric et alii (2018). *Memòries de Sant Adrià de Besòs*. Aigües de Barcelona: Barcelona.

CASAS, J. i MÁRQUEZ, M. (1996): Història social de Sant Adrià de Besòs. Vol. I. La població: segles XVIII-XX. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs. Hacer DL.

CASAS, J. i MÁRQUEZ, M. (1996): Història social de Sant Adrià de Besòs. Vol III. La transformació del territori: La producció de l'espai urbà a Sant Adrià de Besòs, 1910-1940. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

CASAS i SORIANO, J. i MÁRQUEZ i BERROCAL, M. (1996): "Història social de Sant Adrià de Besòs. Vol. I. La Població: segles XVIII-XX". Editorial Hacer. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

CLOS i GUALBA, Salvador (1839). Memoria que presentó la Junta Directiva de la mina de riego de Santa Coloma de Gramanét á la Junta General de Propietarios de los tres pueblos de Santa Coloma de Gramanet, S. Adrian de Besós y Badalona, interesados en el riego de les aguas de dicha mina. 31 de enero de 1839. Barcelona. Imprenta de Brusi.

CORRALES, A. (1999). Un mosaico para la reinserción; Área Besòs, març de 1999, pp. 5.

DE NADAL CAPARA, J. i MIRO, J. (1969). "Informe sobre La Catalana CEDEC". Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

DOMENECH, R. (2005) El Camp de la Bota. Entre els afusellaments i el fòrum. Barcelona: Editorial Hacer.

EXPÓSITO JIMÉNEZ, David . Record d'un malson;
<https://www.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/calaixera/barcelona-vista-des-de/record-dun-malson/> [consulta del 28/09/2020].

FORT, Josep M^a (1994). Centro cívico de La Mina, calles cruzados; dins Revista Diseño Interior núm. 39.

FÓRUM BARCELONA 2004. (2004) "Fórum Barcelona 2004. Una nova cita mundial al voltant de la sostenibilitat, la diversitat i la pau".

GURT, J. M. i PADRÓS, P. "La via Augusta entre el Municipium Baetulo i la Colonia Barcina.

LÓPEZ HIDALGO, Sònia (2015). Creu de terme. Intervenció de Restauració de la creu de terme. Sant Adrià de Besòs. Informe de restauració. Inèdit.

LLANÉS GUTIÉRREZ, F. (1950): Viaje a San Adrián del Besós. Guía práctica y curiosa de la población.

MÁRQUEZ, M. (2001): "Història social de Sant Adrià de Besòs, Vol III. La transformació del territori: La producció de l'espai urbà a Sant Adrià de Besòs, 1910-1940". Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

MARTÍ, J. M. i ALARCÓN, J. i ROYO J. (coord.) (2013): Mil anys fent camí. Sant Adrià de Besòs. Parròquia, baronia i priorat.

MEMBRIVES, Marta (2017). Sant Adrià protegirà un conjunt escultòric religiós; <http://www.elpuntavui.cat/cultura/article/1116736-sant-adria-protegira-un-conjunt-escultoric-religios.html> [consulta feta el 20/09/2020].

MENÉNDEZ, F. Xavier. (2016): Informe tècnic: Expedient de declaració de Les Tres Xemeneies de la Central Tèrmica del Besòs (Sant Adrià de Besòs, Barcelonès) Com a Bé Cultural d'Interès Local.

MIRALLES, Enric i PINÓS, Carme(1993). CENTRE CÍVIC LA MINA; dins Revista El Croquis núm. 62-63.

MONFERRER, J. M. (2013): La història de Sant Adrià llegida des de la Mina. Volum 1. Un espai cobejat i una història conflictiva. Octaedro, S.L.

MONFERRER, J. M. (2012) El Camp de la Bota. Una espai i una historia. Barcelona: Editorial Octaedro.

MUSEU HISTÒRIA DE LA IMMIGRACIÓ DE CATALUNYA (2018). La memòria dels objectes silenciats. Ajuntament de Sant Adrià i Diputació de Barcelona.

NAVÉS VIÑAS, Francesc (1992). El árbol en jardineria i paisajismo. Ed. Omega. Barcelona.

PASCUAL, Ramon (1994). Guia dels arbres dels Països Catalans. Pàg. 161. Barcelona. Pòrtic Natura.

PERPIÑAN, D.; LARRUY, J.; DEVIS, J. (2003). La comunidad faunística i florística del Parc Fluvial del Besòs. Informe 2020. Pp. 197. Diputació de Barcelona. Barcelona.

PERPIÑÁN, D.; LARRUY, J. (2003). Utilización de plantacions artificiales de carrizo (*Phragmites australis*) por el carricero común (*Acrocephalus scriptaceus*) en el río Besós (NE España). Reunión de expertos en manejo de vegetación helofítica. Su aplicación en la conservación del carricerín cejudo. Palència, del 22 al 24 d'agost de 2003.

PHILLIPS, Roger (1989). Los árboles. Editorial Blume, S.A. Barcelona.

PLA ESPECIAL DE REMODELACIÓ I MILLORA DEL BARRI DE LA MINA. SANT ADRIÀ DE BESÒS: Memòria de la informació Urbanística. Novembre 2001 .Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, Consorci del Besòs, Barcelona Regional.

PRADAS, R. (2010). Via Trajana més enllà de la frontera. Col·lecció Remodelacions Urbanes. Generalitat de Catalunya.

RAFAEL, J. i PIULACHS, M.. (2002). Sant Adrià de Besòs, història d'un canvi. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, El Punt.

ROVIRA, J. (1951): "Resum històric de la Verneda de Besòs" Conferència del ponent de cultura de l'ajuntament. Fascículos de divulgación histórica. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

ROVIRA, J. (1977): "Sant Adrià de Besòs. Historia de un pueblo en su primer milenio. Resumen antológico". Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

ROVIRA i COSTA, J. (1991). Arts i oficis desapareguts de Sant Adrià, dins revista Viure Sant Adrià. Revista municipal, núm. 19.

SALA GRAU, Joan (2016). Arran del Camí Ral. De Barcelona a Arenys de Mar (1880-1920). Pàgs. 58-73. Edicions Viena.

VILALTA, Jordi (no consta). Refugi antiaeri de la placeta Macià, 1938. Memorial Democràtic i Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.

VILALTA AREÑAS, Jordi (2017). El conjunt escultòric de Charles Collet a l'església de les santes Juliana i Semproniana al barri de Via Trajana de Sant Adrià de Besòs. Informe inèdit

RECURSOS EN XARXA

<http://dbe.rah.es/biografias/10094/jose-monje-cruz>

<http://monuments.iec.cat/>

<http://www.poblesdecatalunya.cat/>

<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0050335.xml>

<http://desdesantadriadebesos.blogspot.com.es/2013/06/creu-de-terme-desapareguda-sant-adria.html>

<http://www.ccma.cat/324/una-plataforma-reclama-a-sant-adria-de-besos-que-retorni-el-monument-a-la-sardana-a-la-placa-de-la-vila/noticia/219456/>

<http://www.vilaweb.cat/noticia/2571532/20070929/noticia.html>

<http://www.tallerjosepbusquets.com/biografia.html>

<http://www.fundaciojoanbrossa.cat/>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Xemeneia_de_l%27antiga_f%C3%A0brica_CELO

<http://www.ateneuadrianenc.cat/>

https://as.com/futbol/2012/01/20/mas_futbol/1327014037_850215.html

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/cultura/casal-placa-de-lesglesia>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/comencen-les-obres-del-casal-de-la-dona>

<http://refugi.sant-adria.net/index.html>

https://banc.memoria.gencat.cat/ca/app/#/result/espais_memoria/27

<http://www.mbmarquitectes.cat/>

<https://agora.xtec.cat/escolacatalunyasantadria/tag/sant-adria/>

<https://sites.google.com/a/xtec.cat/mfuentes/viure-sant-adria/l-esglesia-de-sant-adria>

<http://latribunadelbergueda.blogspot.com.es/2014/12/esglesia-parroquial-de-sant-joan.html>

<http://www.mhic.net/>

<http://fad.cat/raconspublics/2012/?p=1467>

<http://fad.cat/raconspublics/2012/wp-content/uploads/all/A3.jpg>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/sinicia-la-rehabilitacio-de-la-masia-de-can-rigalt>

<https://www.vilaweb.cat/ep/ultima-hora/646784/20030213/ledifici-polydor-sant-adria-besos-rehabilitara-albergara-centre-cultural-esportiu.html>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Centre_C%C3%ADvic_La_Mina

<http://www.amb.cat/es/web/territori/espai-public/parcs/consulta-de-parcs/detall/-/equipament/parque-del-besos/345153/11656>

<https://www.publicspace.org/es/obras/-/project/w028-parc-del-besos>

http://www.arxiusarquitectura.cat/arquitectura_det.php?id=166

<https://xarxanet.org/comunitari/noticies/parc-del-beso>

<http://www.sant-adria.net/la-ciutat/la-nostra-historia/lescut>

http://aca-web.gencat.cat/aca/documentos/ca/legislacio/decrets/rdboe_1628_2011.pdf

<https://sites.google.com/site/3xemeneies/>

<http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=193>

<https://observatoriconflicteurba.org/2015/10/27/a-25-anos-de-la-intifada-del-besos-o-la-apropiacion-simbolica-del-conflicto-urbano-en-el-margen-derecho-del-besos/>

<http://manueldelgadoruiz.blogspot.com.es/2010/02/besos-al-besos-documental-sobre-la.html>

<https://www.publicspace.org/ca/obres/-/project/c024-placa-de-la-palmera-1a-i-2a-fase>

https://cultura.gencat.cat/ca/detall/Noticies/N_PassadorsRiuBesos

<http://patrimonifestiu.cultura.gencat.cat/Festes-i-elements-festius-catalogats-o-declarats/Festes-d-oficis-i-tradicions/Festa-dels-Passadors-de-Sant-Adria-de-Besos>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/sant-adria-celebra-el-carnestoltes>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/sant-adria-celebra-el-carnaval>

<http://www.diaridesantadria.com/la-cavalcada-de-reis-i-ladril%C3%A0ndia-traca-final-del-nadal-sant-adri%C3%A0>

<https://algunsgoigs.blogspot.com/2019/08/goigs-la-purissima-concepcio-de-maria.html>

<https://de.todocoleccion.net/sammeln/goigs-llaor-santa-llucia-sant-adria-besos-tip-casals-1958~x91597720>

<https://bibliogoigs.blogspot.com/search?q=sant+Joan+Baptista>

<https://sites.google.com/a/xtec.cat/mfuentes/viure-sant-adria/les-riuades-del-besos-les-besosades>

<http://desdesantadriadebesos.blogspot.com.es/search/label/Santa%20Juliana%20i%20Santa%20Seproniana>

<http://desdesantadriadebesos.blogspot.com.es/2016/03/>

<http://rafaelroses.net/pinturas-murales-pinturas-y-esculturas/barcelona/parroquia-de-les-santes-juliana-i-semproniana-de-sant-adria-de-besos>

<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0039856.xml>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Corpus_Christi#Festivitat_a_Catalunya

<http://lameva.barcelona.cat/culturapopular/ca/festes-i-tradicions/festivitat-de-corpus-christi>

<http://www.diaridesantadria.com/el-pessebre-vivent-de-la-catalana-pr%C3%A8n-el-maremagnum-de-barcelona>

<http://www.sant-adria.net/la-ciutat/la-nostra-historia/els-passadors-i-les-besosades>

https://elpais.com/diario/2003/08/01/catalunya/1059700043_850215.html

<http://www.sant-adria.net/la-ciutat/la-nostra-historia/lauca-de-larc-adrianenc-1>

<http://geganter-de-sant-adria.blogspot.com.es>

<http://geganter-de-sant-adria.blogspot.com.es/search/label/L%27Adri%C3%A1%20La%20Natalia%20i%20La%20Eulalia>

<http://geganter-de-sant-adria.blogspot.com.es/search/label/En%20Pau%20i%20Na%20Musa>

<https://passadors.wordpress.com/qui-som-2/>

<http://www.enciclopedia.cat/EC-GDLC-e00107283.xml>

<https://historiesdemar.wordpress.com/2013/11/18/el-color-porpra/>

<http://www.pladebarcelona.cat/2015/10/12/la-mina-rural/>

<http://desdesantadriadebesos.blogspot.com.es/>

<http://rafaelroses.net/pinturas-murales-pinturas-y-esculturas/barcelona/parroquia-de-les-santes-juliana-i-semproniana-de-sant-adria-de-besos>

<Http://www.ideal.es/granada/v/20100509/provincia/trenes-esperanza-emigrantes-andaluces-20100509.html>

<https://pladebarcelona.wordpress.com/2014/11/27/bogatell-i-bugatell/>

<http://dlc.iec.cat/results.asp?txtEntrada=boga&operEntrada=0>

<https://consorcibesos.cat/es-crea-un-parc-desculls-artificials-submarins-al-litoral-de-badalona-i-sant-adria-de-besos-aprofitant-el-desmantellament-dels-pantalans-de-lantiga-central-termica/>

https://www.ara.cat/societat/recuperacio-fons-mari-antiga-central-termica-Besos-Sant-Adria-projecte-biodiversitat-economia-circular_0_2046395443.html

<http://www.elpuntavui.cat/territori/article/1163882-el-parc-d-esculls-artificials-de-les-tres-xemeneies-avanca.html>

<https://www.elperiodico.cat/ca/medi-ambient/20170608/pantala-termica-sant-adria-besos-preservara-escull-fauna-marina-6092943>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/es-crea-un-parc-d2019esculls-artificials-submarins-al-litoral-de-badalona-i-sant-adria-de-besos-aprofitant-el-desmantellament-dels-pantalans-de-l2019antiga-central-termica>

<http://www.diaridesantadria.com/sant-adri%C3%A0-i-badalona-gestionaran-un-parc-desculls-mar%C3%ADtims-al-peu-de-les-tres-xemeneies>

http://badalona.cat/portaWeb/badalona.portal?_nfpb=true&_pageLabel=detall_noticia&dDocName=AJB083463#wlp_detall_notici

https://www.barcelona.cat/infobarcelona/es/el-camp-de-la-bota-un-espacio-historico-olvidado_111258.html

https://cat.elpais.com/cat/2019/01/26/catalunya/1548529075_503197.html

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/medi-ambient/fauna-i-flora/naturalitzacio-de-la-bassa-de-can-serra>

<http://www.galanthusnatura.com/>

<https://www.gnomonica.cat/index.php/inventari/inventari-10742>

<http://espaisolar.blogspot.com/1990/>

<http://www.elpuntavui.cat/societat/article/5-societat/100559-sant-adria-adjudica-una-vintena-de-parcelmles-dhorts-urbans-per-a-gent-gran.html>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/benestar-i-families/documents/reglaments-1/reglament-funcionament-horts-urbans>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/treballem-per-afavorir-la-biodiversitat>

<http://www.mspaisatge.com/projectes/>

<https://portalsardanista.cat/enciclopedia/sardanes/5/313>

<http://www.factoriaurbana.com/ciudades/otrastipologias.php?id=1>

http://www.tersa.cat/ca/p%C3%A8rgola-fotovoltaica-del-f%C3%B2rum_2936

<http://www.factoriaurbana.com/ciudades/otrastipologias.php?id=1>

<http://www.areabesos.com/PDF/AB0083.pdf>

<http://www.coralsantadria.org/himne.htm>

<https://parcs.diba.cat/web/fluvial/inici>

<https://www.diba.cat/es/web/sala-de-premsa/-/el-parc-fluvial-del-besos-tancat-per-l-emergencia-declarada-en-les-aigues-del-riu>

https://parcs.diba.cat/documents/5280469/6909959/Annex+4_ocellsPFB2017/ecaf1a57-dee4-4190-b6fc-d003fdf1a1b1

<https://beteve.cat/medi-ambient/desastre-ecologic-riu-besos-peixos-morts-incendi-montornes/>

<https://www.ccma.cat/324/declaren-lemergencia-al-riu-besos-per-la-contaminacio-de-lincendi-de-montornes/noticia/2970543/>

<http://www.lavanguardia.com/local/barcelones-nord/20130418/54371274244/besos-cloaca-fluvial.html>

<https://parcs.diba.cat/web/l-informatiu/-/parc-fluvial-l-incivisme-les-riuades-i-la-depredacio-natural-fan-fracassar-la-nidificacio-del-corriol-petit-al-parc-fluvial-del-besos>

<http://www.ornitologia.org/monitoratge/atles12.htm>

<http://www.sioc.cat/>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/medi-ambient/fauna-i-flora/es-declara-refugi-de-pesca-la-desembocadura-del-riu-besos>

<http://hispagua.cedex.es/sites/default/files/DOGC20101126.pdf>

<http://www.diaridesantadria.com/el-puente-sobre-el-bes%C3%B2s-construido-por-los-presos-del-franquismo>

<https://observatoriconflicteurba.org/2015/10/27/a-25-anos-de-la-intifada-del-besos-o-la-apropiacion-simbolica-del-conflicto-urbano-en-el-margen-derecho-del-besos/>

<https://desdelamina.net/article/intifada-bes%C3%B2s-25-anys-despr%C3%A9s>

<https://manueldelgadoruiz.blogspot.com/search?q=sant+adri%C3%A0+de+bes%C3%B2s>

<https://sites.google.com/a/xtec.cat/mfuentes/artiicles-publicats-a-l-independent-de-sab/manuel-basico-sobre-sab/el-barri-del-besos-el-barri-de-la-intifada>

<https://www.ccma.cat/tv3/alcanta/telenoticies-migdia/25-anys-de-la-intifada-del-besos/video/5559707/>

https://www.barcelona.cat/infobarcelona/es/el-camp-de-la-bota-un-espacio-historico-olvidado_111258.html

https://cat.elpais.com/cat/2019/01/26/catalunya/1548529075_503197.html

www.francescabad.com/campdelabota

<http://censoarchivos.mcu.es/CensoGuia/archivodetail.htm?id=24753>

<http://www.diaridesantadria.com/una-festa-recon%C3%A8ixer-lassociacionisme-local-i-les-forces-de-seguretat>

<http://www.diaridesantadria.com/la-xorrada-fa-de-les-del%C3%ADcies-de-grans-i-petits-la-platja-de-sant-adri%C3%A0>

<http://www.sant-adria.net/sant-adria-per-temes/alcaldia/noticies/el-projecte-el-bosc-de-les-columnes-transforma-en-una-galeria-d2019art-urba-l2019entorn-del-mercat-d2019encants>

<http://www.elpuntavui.cat/article/98756-laltre-lguernicar-del-vitraller-adrianenc.html>

<https://sites.google.com/a/xtec.cat/mfuentes/viure-sant-adria/els-molins-i-sant-adria>

<https://digerible.com/arte-urbano-reb/>

<https://www.youtube.com/watch?v=uZKUj8qCGHY>

<http://www.mhic.net/mural-anacronismes-a-la-biblioteca-de-sant-adria-de-besos/>

<https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20161002/zosen-el-arte-ha-de-ser-reflejo-de-la-vida-si-no-es-cuento-5441778>

<http://www.diaridesantadria.com/los-grafiteros-zosen-y-el-pez-evocan-la-fiesta-mayor-de-sant-adri%C3%A0-en-el-muro-del-polidor>

<https://agrufotosantadria.cat/>

<https://portaljuridic.gencat.cat/eli/es-ct/dlg/2008/04/15/2>

<https://www.orenetes.cat/>

<http://www.elpuntavui.cat/article/2-societat/5-societat/373546-a-punt-p>

http://www.sant-adria.net/fitxers/imatges/viure_0910.jpg

http://www.sant-adria.net/fitxers/imatges/viure_1010.jpg

<http://www.ornitologia.org/ca/>

<https://www.youtube.com/watch?v=lwAkv-hRz1A&feature=youtu.be>

<http://www.streetartbcn.com/una-mina-de-color-by-zosen-mina-hamada-barcelona/>

<https://www.timeout.es/barcelona/es/noticias/la-intervencion-de-arte-urbano-que-llenara-de-colores-la-mina-012219>

<https://galeriasenda.com/zosen-y-mina-hamada-presentan-%C2%A8una-mina-de-color%C2%A8-un-proyecto-participativo-a-gran-escala-en-el-barrio-de-la-mina-barcelona/>

Comte d'Urgell, 187
Edifici del Relotge
08036 Barcelona
Tel. 934 022 566
Fax 934 022 825
o.patrimonio@diba.cat
www.diba.cat/opc